

RADNI MATERIJAL

**STRATEGIJA RAZVOJA OPĆINE PALE
2021.-2027.GODINE**

JUNI, 2020.

Popis slika

Slika 1. Kretanje broja stanovnika Općine	7
Slika 2. Struktura stanovništva u urbanim i ruralnim naseljima, 2018.	7
Slika 3. Prirodno kretanje broja stanovnika Općine	8
Slika 4. Migracije stanovnika Općine	8
Slika 5. Ukupan broj preduzeća	10
Slika 6. Ukupan broj obrta registriranih u Općini	10
Slika 7. Struktura obrta u Općini u 2018. godini	11
Slika 8. Struktura poljoprivrednog zemljišta, po klasama, %.....	12
Slika 9. Proizvedene količine u zemljoradnji i ostvareni prihodi, 2018	13
Slika 9. Proizvedene količine povrća u plastenicima u 2018. godini, t	13
Slika 10. Ostvareni prihodi u stočarstvu i peradarstvu, u KM.....	14
Slika 11. Struktura smještajnih kapaciteta (ležajevi), 2018.	16
Slika 12. Ostvareni ukupni prihodi u turizmu, KM	17
Slika 13. Pregled broja zaposlenih u općine Pale.....	20
Slika 14. Broj zaposlenih po veličini preduzeća u Općini	20
Slika 15. Broj nezaposlenih u Općini	21
Slika 16. Struktura nezaposlenih u Općini, 2018	22
Slika 17. Kretanje broja učenika osnovne škole.....	24
Slika 18. Pokrivenost stanovništva zdravstvenim osiguranjem	25
Slika 19. Stambeni fond u Općini, broj jedinica	27
Slika 20. Ukupan broj osoba korisnika socijalne pomoći	27
Slika 21. Vrste i broj korisnika pojedinih vidova socijalne pomoći	28
Slika 22. Ukupan broj penzionera i prosječan iznos penzije (2018), u KM	29
Slika 23. Ukupan broj članova društava, 2018	30
Slika 24. Struktura i dužina puteva, km	32
Slika 25. Očekivana godišnja proizvodnja mHe, GWh	36
Slika 26. Pregled telekomunikacionih usluga i strukture.....	37
Slika 28. Pregled opšte sigurnosti građana	46

Popis tabela

Tabela 1. Dijaspora općine Pale	9
Tabela 2. Struktura zemljišta općine Pale, ha	12
Tabela 3. Veličina posjeda po vlasničkoj strukturi	12
Tabela 4. Prodaja i sječa šumskih sortimenata, m ³	15
Tabela 5. Ostvareni broj noćenja u Općini	17
Tabela 6. Prosječne neto plate u Općini, KM	22
Tabela 7. Osnovno obrazovanje na prostoru općine Pale za 2018. godinu	23
Tabela 8. Evidentirane vrste bolesti u Općini	25
Tabela 9. Struktura finansiranja Doma zdravlja Prača	26
Tabela 10. Pregled ustanova i objekata „slobodnog vremena“ i rekreacije	30
Tabela 11. Pregled finansijskih ulaganja i povezanosti	32
Tabela 12. Pregled vodovodne infrastrukture	33
Tabela 13. Stanje kanalizacione mreže u Općini	34
Tabela 14. Pregled organizovanog odvoza otpada	34
Tabela 15. Dužina elektro-energetske mreže, u m	35
Tabela 16. Struktura korisnika u kategoriji potrošača	35
Tabela 17. Stanje javne rasvjete u Općini	36
Tabela 18. Osnovni pokazatelji kapaciteta Općinske uprave	38
Tabela 19. Struktura prikupljenog otpada i deponija	41
Tabela 20. Ulaganja u energetska efikasnost/troškovi korištenja energenata	42
Tabela 21. Pregled ugroženosti klizištima na teritoriji Općine	44
Tabela 22. Pregled ugroženosti poplavama na teritoriji Općine	44
Tabela 23. Pregled ugroženosti požarima na teritoriji Općine	45
Tabela 24. Pregled ugroženosti i kontaminiranosti MES i NUS	46
Tabela 25. Pregled prihod i rashoda Budžeta općine Pale 2015.-2019. godina	48
Tabela 26. Pregled procjene po glavnim izvorima finansiranja za period 2021.-2027.	49
Tabela 27. Prijedlog okvirne raspodjele finansiranja po sektorima razvoja, KM	49
Tabela 28. Strateški fokusi	52
Tabela 29. Indikatori (uticaja) realizacije strateških ciljeva *	54
Tabela 30. Prioriteti grupisani po strateškim ciljevima	55
Tabela 31. Prioriteti za strateški cilj 1 sa pripadajućim mjerama	55
Tabela 32. Prioriteti za strateški cilj 2 sa pripadajućim mjerama	56
Tabela 33. Prioriteti za strateški cilj 3 sa pripadajućim mjerama	56
Tabela 27. Pregled aktivnosti i odgovornosti za provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju strategije razvoja JLS	68

Sadržaj

1. Uvod	5
1.1 Pristup izradi strategije razvoja	5
2. Strateška platforma	5
2.1 Situaciona analiza	5
a) Geografski položaj i prirodne karakteristike	5
b) Demografske karakteristike i kretanja uključujući stanje dijaspore	7
c) Pregled stanja i kretanja u lokalnoj ekonomiji uključujući i potencijale i učešće dijaspore	9
d) Pregled stanja i kretanja na tržištu rada.....	20
e) Pregled stanja i kretanja u oblasti društvenog razvoja	23
f) Stanje javne infrastrukture i javnih usluga.....	31
g) Zaštita okoliša/životne sredine uključujući smanjenje rizika od katastrofa/nesreća	40
h) Stanje prostorno planske dokumentacije	47
i) Analiza budžeta i projekcije sredstava za finansiranje realizacije strategije razvoja	48
2.2 SWOT analiza i strateško fokusiranje	50
2.3 Vizija razvoja i strateški ciljevi, sa indikatorima	53
3. PRIORITETI I MJERE SA INDIKATORIMA	55
4. KLJUČNI STRATEŠKI PROJEKTI.....	57
5. PROVJERA MEĐUSOBNE USKLAĐENOSTI STRATEŠKIH DOKUMENATA.....	61
6. INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR	64
7. OKVIR ZA PROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJU STRATEGIJE razvoja	68
8. PRILOZI.....	70
8.1 Sažeti pregled strategije razvoja	70
8.2 Detaljan pregled mjera.....	77

1. Uvod

1.1 Pristup izradi strategije razvoja

Strategija razvoja općine Pale 2021.-2027. godine je ključni strateško-planski dokument općine Pale, koji treba da podstiče njen budući rast i razvoj. Strategija obuhvata ekonomski i društveni aspekt, ali i aspekte zaštite i unaprijeđenja okoliša i prostora. Izrađena je kao okvir za definisanje zajedničkih ciljeva, podsticanje lokalnih snaga, ali i kao odgovor na izazove budućeg razvoja općine i sveukupnog života u njoj. Kao takva, Strategija razvoja općine Pale je u skladu sa strategijama i politikama na višim nivoima vlasti, i to prije svega sa strateškim i prostorno-planskim dokumentima Federacije BiH, ali i sa drugim sektorskim strategijama u Bosni i Hercegovini. Također, Strategija je usklađena sa procesom evropskih integracija i globalnim ciljevima održivog razvoja (SDG).

Strategija je izrađena u okviru Protokola o saradnji između Općine Pale i Projekta integrisanog lokalnog razvoja (ILDPA), koji predstavlja zajednički projekat Vlade Švicarske i Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u BiH (UNDP), a provodi se u saradnji s Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, Federalnim ministarstvom pravde i savezima opština/općina i gradova u oba entiteta.

U procesu izrade ovog planskog dokumenta korištena je MiPRO metodologija, koja je prilagođena EU terminologiji i ciklusu planiranja, što je u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju u Federaciji Bosne i Hercegovine.

2. Strateška platforma

2.1 Situaciona analiza

a) Geografski položaj i prirodne karakteristike

Općina Pale smještena je na jugoistoku Bosne i Hercegovine, odnosno na zapadu Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, udaljena je 42 km zapadno od Goražda i 36 km istočno od Sarajeva. Smještena je na obalama istoimene rijeke Prače, u veoma plodnoj dolini, opasana planinama Jahorinom, Romanijom, te prelijepim Rajskim Vrhom, Klekom i Borovcem. Nalazi se u opsegu nadmorskih visina od 639 m-1344 m. Ukupna površina teritorije Općine iznosi 108 km² u kojoj je živjelo 2381 stanovnika, trenutno živi 816 stanovnika u 400 domaćinstva u tri (3) mjesne zajednice, i to: MZ Prača, MZ Hrenovica i MZ Vražalice sa prosječnom gustinom naseljenosti od 12 stanovnika na 1 km².

Za razumijevanje nekih aspekata prirodne sredine i društvenog razvoja, potrebno je sagledati i položaj mjesta u dolini Prače i u jugoistočnoj Bosni uopšte. Dolina rijeke Prače je sa svih strana prirodno ograničena uzvišenjima koja je odvajaju od gornjeg Podrinja na jugu, Višegradskog proširenja na istoku, Glasinačke visoravni na sjeveru, te Paljanske površi na zapadu. Naseljeno mjesto Prača je administrativni centar općine Pale.

Geomorfologija i klimatske odlike

Općina Pale je karakteristično brdsko-planinsko područje, koju karakteriše župska, dolinska, umjereno-kontinentalna i subplaninska klima, koja se ogleda u dugim, hladnim zimama, kratkim i prolaznim periodima proljeća i jeseni, te vrućim ljetima.

Geografski položaj, plodno tlo, pogodna klima, šume bogate raznom divljači i šumskim plodovima davale su ljudima u davna vremena dobre uvjete za život, tako da se i danas mogu naći ostaci civilizacije iz srednjeg vijeka.

Područje općine Pale ima planinsku klimu, sa oštrim zimama i umjereno toplim ljetima. Niske januarske temperature posljedica su kako znatne nadmorske visine, tako i orografskih prilika. Temperature proljeća i jeseni nisu suviše niske. Jesen je relativno topla zato što preovladavaju jugozapadni vjetrovi, no vrijednost ove pojave umanjuju česte naoblake praćene kišom. Magle ima u svim mjesecima. Ljeti i u jesen javlja se nad rijekom i iznad vlažnih livada, a zimi nad nezaleđenom vodom. Područje je vrlo vjetrovito. U jesen preovladavaju jugozapadni vjetrovi, oni pušu i ljeti. Zimi pušu sjeverni vjetrovi, ali znatno ublaženi okolnim šumovitim gorjima.

Geološko-hidrografske karakteristike

Prostor općine Pale smješten je u najznačajnijem eroziono denudacionom proširenju doline rijeke, na nadmorskoj visini od 692 metra. Pripada tipičnom planinskom predjelu karakteristika sredogorja. Proširenje oko Prače okruženo je sa sjevera Koranom (929m), na istoku Rasohom (1004m), na jugoistoku Pavlovcem (816 m), na jugu Pogledom (1220 m) i Rastovcem (678 m), a na zapadu Popovikom (1065 m) i Mrakanjem (1054 m).

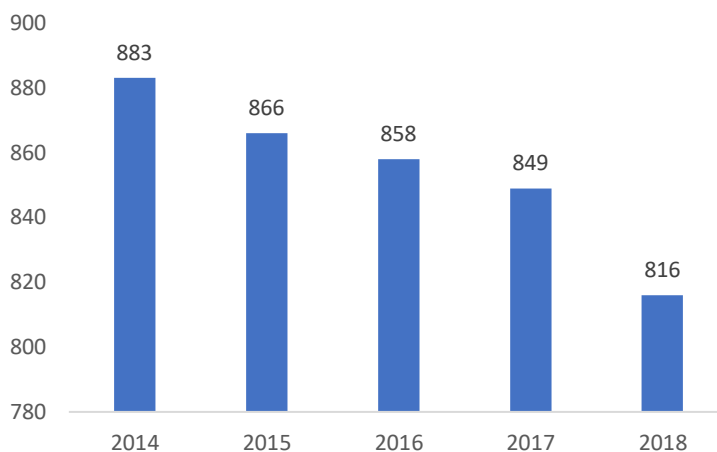
U hidrološkom smislu općina Pale pripada crnomorskom slivu. Rijeka Prača ima jedan od najvećih slivova u BiH, izvire na 1.280 m nadmorske visine, a na izlazu sa područja općine nadmorska visina joj je 639 m. Pritoke i potoci rijeke Prače su: Mahalski, Dragosin, Alatin, Šaškovac, Bajatski, Baranski, Vinčica i Čemernica koji se ulijevaju i s lijeve i s desne strane povećavajući njen vodostaj. Kanjon rijeke Prače bogat je osebujnom vegetacijom i faunom koja sadrži niz prirodnih rijetkosti. U kanjonu rijeke Prače nalazi se veliki broj pećina među kojima ima i onih koje nisu još uvijek ispitane. Lijeva slivna površina Prače je hidrografski dezorganizirana i zbog propustljivosti karbonatne geološke podloge ona je bezvodna.

Zaključak

Kada se sagledaju prirodne i geografske odlike općine Pale mogu se vidjeti određene komparativne prednosti, kao što su blizina Sarajeva kao glavnog grada BiH, te adekvatna putna povezanost, blizina međunarodnog aerodroma i željezničkog saobraćaja (željeznička stanica Sarajevo). Takođe, u planu su nove putne komunikacije kojim će općina Pale postati tranzitno mjesto koje će povezivati centar Bosansko-podrinjskog kantona Goražde (BPK) sa Sarajevom. Naime, u toku je probijanje tunela Hranjen, kao i izrada projektne dokumentacije za pristupne puteve prema tunelu Hranjen. Radi se o brzoz cestoz koja treba da uveže Goražde i Sarajevo, a put prolazi kroz najnaseljenija mesta u općini Pale, Praču i Hrenovicu i dodatno umanjuje transportne troškove ka urbanim centrima BiH, kao i unaprijedi brzinu i kvalitet transporta, roba, ljudi i usluga. Pored određenih komparativnih prednosti koje joj blizina Sarajeva pruža, općina Pale ima problematiku demografskih kretanja čiji je uzrok upravo blizina Sarajeva. Općinu karakteriše neiskorištenost prirodnih resursa, posebno šuma, vode, mineralnih i drugih resursa.

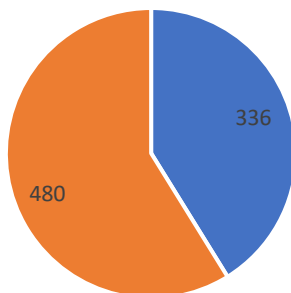
b) Demografske karakteristike i kretanja uključujući stanje dijasporne

Općina Pale ima jedanaest naseljenih mjesta raspoređenih u tri (3) mjesne zajednice (MZ). Najveće naseljeno mjesto ove općine je Prača. Na teritoriji sadašnje Općine je 1991. godine živjelo 2381 stanovnika. Na području općine Pale, prema Popisu 2013. godine, popisana su 904 stanovnika, koji čine 350 domaćinstava sa 2,6 članova po domaćinstvu.

Slika 1. Kretanje broja stanovnika Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku (FZS), a koji se odnose na 2018. godinu, broj stanovnika na području općine Pale je 816. Od ukupnog broja stanovnika, 432 stanovnika predstavlja mušku populaciju, a 384 stanovnika su ženskog pola.

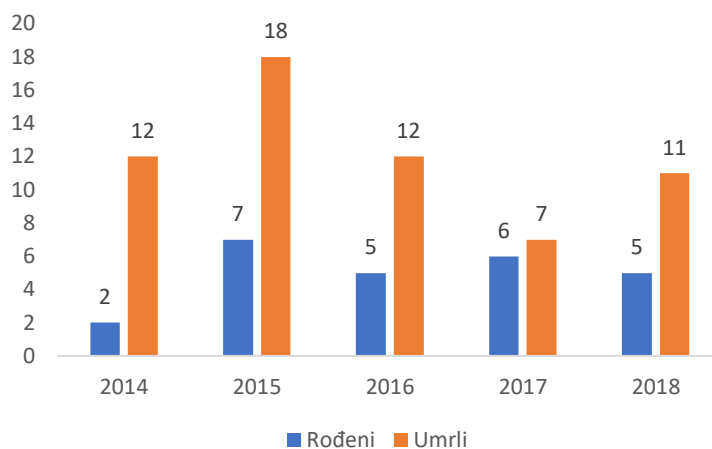

■ Stanovništvo urbana naselja ■ Stanovništvo ruralna naselja

Slika 2. Struktura stanovništva u urbanim i ruralnim naseljima, 2018.
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

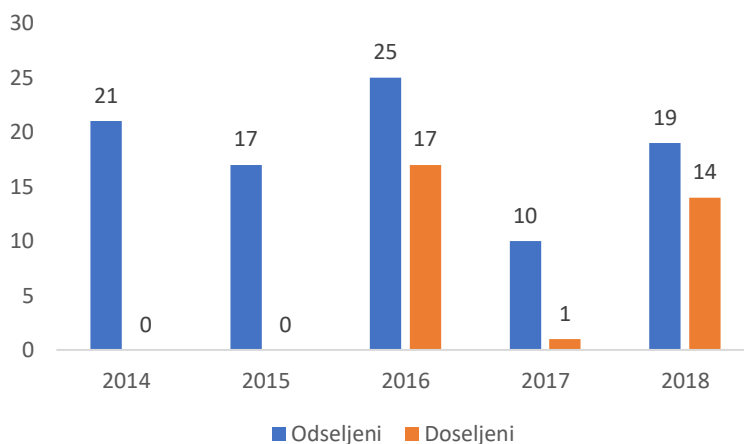
Od ukupno 816 stanovnika općine Pale 59% stanovnika živi u ruralnim područjima dok 41% stanovnika živi u urbanim dijelovima općine, međutim, pitanje urbanizacije ima svoje izazove i zahtijeva određene preduslove jer je neophodno stvoriti infrastrukturu i društvene uslove za život stanovnika u urbanom dijelu općine. Dvije mjesne zajednice, MZ Prača, sa 240

domaćinstava i oko 490 stanovnika i MZ Hrenovica sa 160 domaćinstava i 326 stanovnika približne površine od oko 50km² su populaciono najveća naselja općine Pale.

Slika 3. Prirodno kretanje broja stanovnika Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

U pogledu prirodnog kretanja stanovništva općine, natalitet općine Pale za 2018. godinu iznosio je 5, dok je mortalitet u općini Pale iznosio 11, te se može vidjeti gotovo u svim godinama od 2014. godine značajno negativan prirodni priraštaj.

Slika 4. Migracije stanovnika Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Mada tačni i egzaktni podaci ne postoje, oni koji su dostupni Općinskoj upravi govore u prilog tome da su u dijaspori evidentirana 84 lica od kojih je najviše u Njemačkoj i Italiji. Procjene su da je ovaj broj značajno veći, posebno ako se ima u vidu broj djece od kojih je značajan broj rođen u inostranstvu.

Tabela 1. Dijaspora općine Pale
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Država	Broj građana	Broj porodica	Broj djece
Italija	15	5	5
Holandija	17	9	6
Njemačka	25	12	13
Švedska	15	7	7
UKUPNO	84	33	31

Ova lica treba svakako, putem društvenih i ekonomskih veza, da budu spona općine Pale sa širom regijom i zajednicom i da na najbolji način promovišu zavičajne vrijednosti ili čak budu pokretač ekonomskog i društvenog razvoja općine Pale.

Zaključak

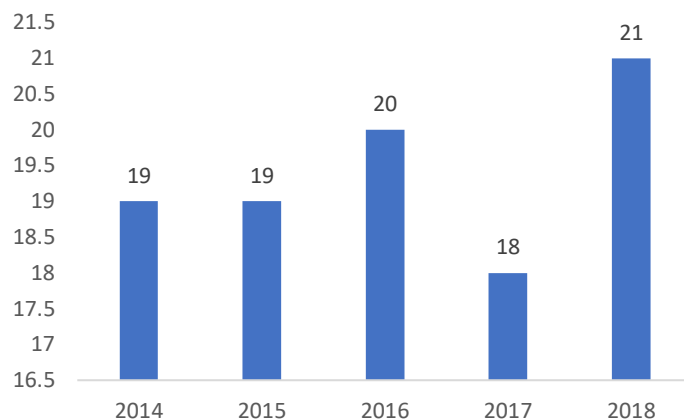
Kada se sagledaju određeni demografski trendovi općine Pale, oni uglavnom nisu povoljni i vezani su prije svega za: konstantno opadanje broja stanovnika (1991-2019), zbog mogućnosti zapošljavanja u drugim sredinama i većim tržištima rada, zatim zbog neadekvatno uređenog sistema zdravstvenog osiguranja u BPK, zbog čega najveći broj penzionera živi u općini Pale, ali su zbog kvalitetnijeg zdravstvenog osiguranja prijavljeni u drugim sredinama, prije svega u Sarajevu. Vema je mali broj mladih bračnih parova i djece, te se uglavnom radi o starijoj populaciji stanovništva na kraju aktivnog radnog vijeka, što pokazuje i stopa mortaliteta. Samo mjerama, poput, novih investicija, otvaranja novih radnih mjesta, uređenja sistema zdravstvene zaštite na Kantonu, rješavanja stambenih pitanja mladih, stipendiranja deficitarnih zanimanja učenika i studenata, boljih poticajnih mjera za samozapošljavanje i zapošljavanje, moguće je zaustaviti ili ublažiti negativne demografske trendove u općini Pale. Odlazak stanovništva je, dakle, izražen, a pored nevedenih razloga, evidentan je nedostatak kulturnih i društvenih sadržaja u lokalnoj zajednici, što je dodatni razlog odlaska radnoaktivnog i mladog stanovništva, a sve to dugoročno dovodi u pitanje demografski opstanak zajednice.

- c) Pregled stanja i kretanja u lokalnoj ekonomiji uključujući i potencijale i učešće dijaspore

Opće stanje privrede

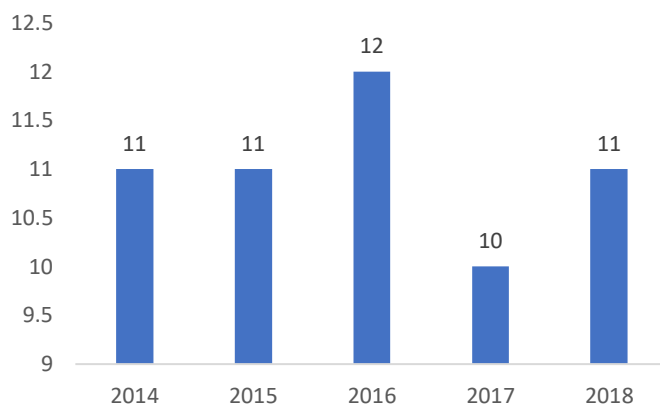
Općine Pale ima vrlo nisku vrijednost indeksa razvijenosti (28,1) i spada u izrazito nerazvijene općine u Federaciji BiH, sa stepenom zaposlenosti od 18,2% i nezaposlenosti od 57,9%. Na području općine Pale ratna dešavanja su za posljedicu imala i devastaciju i onako skromnih proizvodnih pogona, tako da isti još uvijek nisu u potpunosti obnovljeni i stavljeni u funkciju.

Ukupan broj preduzeća u Općini u 2018. godini je 21 preduzeće od čega je 17 privatnih i 4 javna preduzeća. Od ovog broja je 18 preduzeća mikro (do 9 zaposlenih), a 3 preduzeća su mala preduzeća od 10-49 zaposlenih. Srednjih ili velikih preduzeća na teritoriji Općine nema.

Slika 5. Ukupan broj preduzeća
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Registrovani broj pravnih lica (svih poslovnih subjekata) u FBiH na dan 31.12.2018. godine iznosi 59.199, što je više za 3,6% u odnosu na prethodnu godinu, dok u BPK broj registrovanih pravnih lica iznosi 562 i viši je za 9 ili 1,6%. Broj registrovanih pravnih¹ lica u općini Pale u 2018. godini iznosi 39, dok je 2017. godine iznosio 42, a 2016. godine 39 lica. Raspoloživost industrijskog zemljišta u općini iznosi 21,3 ha, od čega je 20 ha bez infrastrukture i svega 1,3 ha sa infrastrukturom.

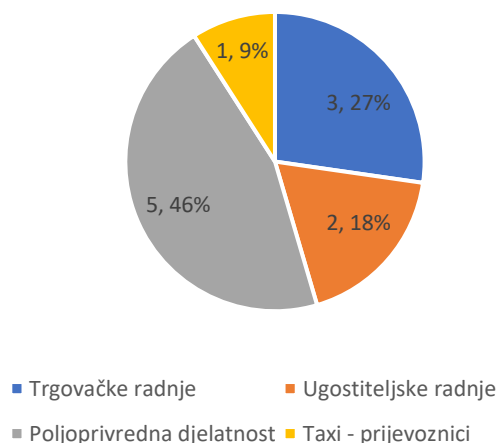
Slika 6. Ukupan broj obrta registriranih u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Kada se analizira trend broja obrta postoje određene manje varijacije u posmatranom periodu, ali je taj broj u 2018. nepromjenjen u odnosu na 2014. godinu.

Kada se daju određena poređenja u širem kontekstu, broj registrovanih fizičkih lica-obrtnika u FBiH, sa stanjem na dan 31.12.2018. godini iznosi 51.337 što je više za 5,2% u odnosu na prethodnu godinu, dok u BPK broj registrovanih obrtnika iznosi 465 što je više za 13 ili 2,9% u odnosu na 2017. godinu. Ukupan broj registrovanih fizičkih lica - obrtnika² u općini Pale u 2018. godini iznosi 11, kao što je prikazano na slici 6, što je više u odnosu na 2017. godinu (9), dok je 2016. godine iznosio 10.

¹ Makroekonomski pokazatelji po kantonima, 2018. FZZPR, 2019.

² Socio-ekonomski pokazatelji po općinama FBiH, 2016-2018.

Slika 7. Struktura obrta u Općini u 2018. godini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

U pogledu strukture obrta, najzastupljenija je poljoprivredna djelatnost (5), zatim trgovačke radnje (3), ugostiteljske radnje (2) i taxi prijevoznici (1). Očigledno je da na prostoru općine Pale obrtništvo nije iskoristilo određene prirodne i druge potencijela i nije stavljeno u funkciju intenzivnog razvoja općine.

U pogledu dijaspore, sa teritorije Općine postoji 5 priznatih privrednika u dijaspori od čega je 1 u Italiji, 2 u Holandiji, 2 u Nemačkoj, ali značajnijih investicija u zajednici od strane dijaspore do sada nije bilo.

Poljoprivreda

Općina Pale iako ima vrlo povoljne agrarno-ekološke uslove za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, tu proizvodnju nije razvijala, nego je poljoprivreda uglavnom bila dodatna djelatnost. Poljoprivrednici nemaju praksu vršenja hemijske kontrole, tako da se korištenje mineralnih đubriva ne vrši na stručnoj osnovi, što dovodi do smanjenja produktivnosti. Još jedan od faktora koji dovodi do nešto manjih prinosa, je usitnjenost parcela (veoma je mali broj parcela sa površinama većim od 3 ha) pa je teško primijeniti moderne agrotehničke mjere i mehanizaciju.

Na prostoru općine zastupljenost obradive površine je 1.732 ha, a zastupljenost oranica i bašta, voćnjaka, vinograda, livada i pašnjaka prikazano je u narednoj tabeli (br.2).

Područje se karakteriše kao ekološki čista sredina, a što se ogleda u čistoći vode, zraka i očuvanju prirodnih svojstava zemljišta. Mada nema uspostavljenje systemske kontrole zemljišta, opšta je percepcija da u poljoprivredi ovog područja je zastupljena tradicionalna proizvodnja ekstenzivnog tipa gdje je upotreba hemikalija u procesu proizvodnje zanemarljivo niska tako da u zemljištu nema pesticida niti teških metala.

Tabela 2. Struktura zemljišta općine Pale, ha
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

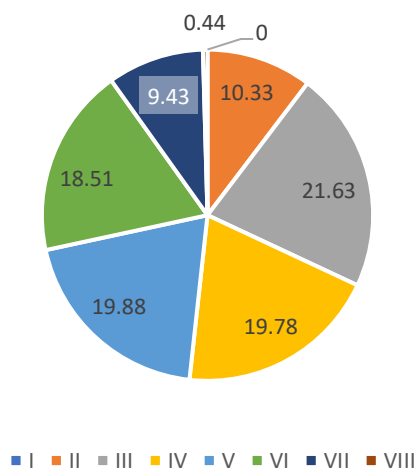
Kategorija zemljišta	Privatno	Javno	Ukupno
Oranice i vrtovi	208.29	1.71	210
Voćnjaci	63.58	2.26	65.84
Livade	1403.43	53.69	1457.12
Ukupno obradivo zemljište	1675.3	57.66	1732.96
Pašnjaci	130.03	143.07	273.1
Ukupno poljoprivredno zemljište	1805.33	200.73	2006.06
Šumsko tlo	526.29	8146.1	8672.39
Neplodno tlo	101.23	168.08	269.31
Ukupno	2432.85	8514.91	10947.76

Kada se analizira struktura poljoprivrednog zemljišta ukupna površina iznosi 1805,33 ha, od čega je obradivo zemljište 1675,30 ha u javnim vlasništvu i 57,66 ha u privatnom vlasništvu.

Tabela 3. Veličina posjeda po vlasničkoj strukturi
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Površina (ha)	Vlasništvo	
	Privatno (br. posjeda)	Javno, (br. posjeda)
0 – 1(ha)	1345	350
1 – 3(ha)	500	220
3 – 5(ha)	129	175
5+(ha)	82	55
Ukupno:	2056	800

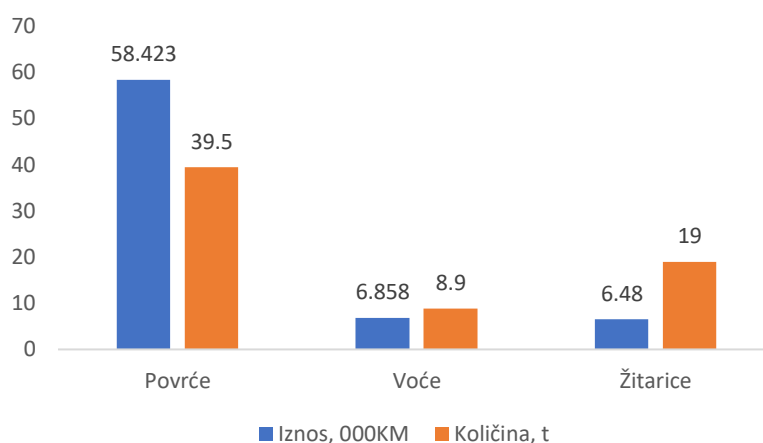
U strukturi poljoprivrednog zemljišta najveći udio ima obradivo zemljište 86,34%, međutim, i pored značajnog udjela obradivog poljoprivrednog zemljišta produktivnost poljoprivredne proizvodnje je još uvijek niska jer čak 1845 privatnih posjeda (parcela) ili 89,73% posjeda, su posjedi manji od 3ha, a čak 65,41% su posjedi manji od 1ha.

Slika 8. Struktura poljoprivrednog zemljišta, po klasama, %
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

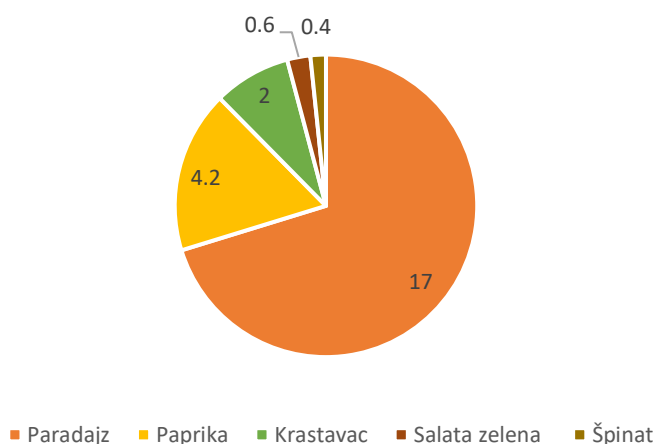
Dakle, radi se o većem broju usitnjenih posjeda (parcela) sa niskom produktivnošću ili čak obradivošću poljoprivrednih površina. Procjene su da se godišnje obradi (zasije) oko 100 ha poljoprivrednog zemljišta, od čega su žita 10 ha, povrtno bilje 60 ha, stočno krmno bilje 30 ha. Od gore navedenih površina pod zaštićenim prostorom (plasticima) zasijano je 3500 m².

Na nisku efikasnost poljoprivredne proizvodnje, doprinosi i činjenica da samo 19,88% ukupnog poljoprivrednog zemljišta je zemljište I klase, što je zemljište sa najboljim prirodnim i ekonomskim uslovima za proizvodnju poljoprivrednih kultura.

Slika 9. Proizvedene količine u zemljoradnji i ostvareni prihodi, 2018
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

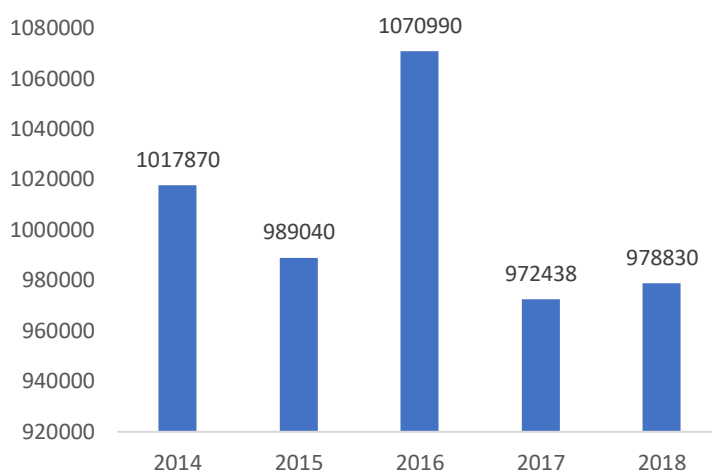
Prema posljednjim podacima (2018), od žitarica najviše se proizvode ječam (8t) i pšenica (6t), od voća jabuka (2,8t) i višnja (1,5t), a od povrtnarskih kultura paradajz (20t) i paprika (13t). Ukupno je proizvedeno 24,2 t povrća u plasticima u proizvodnji.

Slika 10. Proizvedene količine povrća u plasticima u 2018. godini, t
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Perspektiva razvoja poljoprivredne proizvodnje na ovom području je u razvoju stočarstva, govedarstva, te uzgoju žitarica (zob, ječam, raž) kao i povrtnarskih kultura (paradajz i paprika). Općina u prethodnom periodu nije dodjeljivala podsticaje poljoprivredi i oni se uglavnom

ostvaruju putem resornih ministarstava BPK i FBiH, mada zbog konfiguracije terena, te postojećih klimatskih uslova, ove poljoprivredne grane na ovom području mogu dati dobre rezultate, ali je u ovom momentu neophodna finansijska podrška svim subjektima koji imaju namjeru da se bave ovom djelatnošću. Ova osjetljiva grana privređivanja zahtjeva materijalnu bazu, prisustvo struke, organizovanost proizvodnog ciklusa, podsticajne mjere i druge faktore koji će ovu proizvodnju učiniti profitabilnijom. Dominantno mjesto u poljoprivrednoj proizvodnji pripada individualnim proizvođačima koji uz raspoložive kapacitete i radnu snagu, predstavljaju značajan faktor u poljoprivrednoj proizvodnji. U pogledu bogatstva stočnog fonda (2018) u općini se uzgaja: goveda 100 od toga muznih grla 90, ovaca 2300 grla, koze 100 grla, kokoši 2000, košnice pčela 240, konja 20.

Slika 11. Ostvareni prihodi u stočarstvu i peradarstvu, u KM
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

U odnosu na 2016. godine prihodi u stočarstvu i peradarstvu opadaju, prije svega zbog smanjenja broja grla, odlaska radnosposbnog stanovništva u veće centre, nametanja zahtjevnijih uslova za ostvarivanje kantonalnih novčanih podsticaja u poljoprivredi (npr. posticaje mogu ostvarivati samo registrovani samostalni poljoprivredni proizvođači-SPP), te zbog izrazito smanjenog nedostotaka donacija u poljoprivredi.

Općina Pale, geografski kao ruralno i brdsko-planinsko područje sa svojim prirodnim resursima i klimatskim prilikama ima mogućnost razvoja u poljoprivredi i stočarstvu, što je i tradicija ovog kraja. Na području općine Pale postoje četiri (4) registrovana samostalna poljoprivredna proizvođača i to:

- SPP "Zelena dolina" na lokalitetu Bulozu općina Pale, za uzgoj i razmnožavanje muznih krava i proizvodnja sirovog kravljeg mlijeka, uzgoj i razmnožavanje ovaca i koza, proizvodnja sirovog ovčijeg i kozijeg mlijeka i proizvodnja sirove vune. Brojno stanje stoke je slijedeće: 127 ovaca, 47 jagnjadi, 43 koze, 14 jaradi, 14 krava, 4 junice, 3 bika, 10 teladi, 2 konja i 100 koka nosilja. Posjeduje savremene stajske objekte za smještaj stoke, 170 dunuma zemlje, upošljava 6 radnika, učestvuje na Agromediterskom sajmu u Mostaru, te je za proizvodnju kravljeg i kozijeg sira dobila nagradu. Svoje tržišne viškove vlasnik SPP plasira kroz privatni motel.

- SPP „Gondža“ na lokalitetu Hrenovica, općina Pale, za uzgoj muznih krava. Posjeduje 9 muznih krava i 1 junicu za priplod. Posjeduje svu mehanizaciju za obradu zemljišta, stajski prostor za smještaj stoke. Otkup mlijeka i mesa je obezbjeđen.
- SPP „Moja bašta“ na lokalitetu Hrenovica, općina Pale, za uzgoj povrća, dinja i lubenica, korjenastog i gomoljastog povrća, uzgoj sadnog materijala i ukrasnog bilja. Posjeduje 6 plastenika ukupne površine 2000 m². Proizvodi 20 tona paradajza, 5 tona paprike, 5 tona krastavice, 4 tona kupusa, 5 tona krompira i 3 tone lubenice. Svoje proizvode plasira u Kanton Sarajevo i susjednu općinu Pale (RS). Takođe posjeduje 2 plastenika za proizvodnju rasada.
- SPP „Moja farma“ na lokalitetu Hrenovica, općina Pale, za uzgoj ovaca i koza. Posjeduje 52 rasplodne ovce i 54 mladih jagnjadi. Uglavnom se bavi proizvodnjom i prodajom jagnječeg mesa. Radi se o novoformiranom obrtu, svoje proizvode prodaje direktno na farmi. Posjeduje slijedeću mehanizaciju: 2 traktora sa priključcima, balirku, i kosačicu, te objekat za smještaj ovaca (ovčarnik).

Stočarstvo i peradarstvo, kao grana poljoprivrede su važni u budućem razvoju općine. Tokom 2018. godine proizvedeno je 6 t goveđeg mesa i prihodovano 15000KM, 7 t pilića i prihodovano 27500KM, proizvedeno je 272000 kom. jaja sa prihodom od 65800KM, kao 244000 l mlijeka sa prihodom od 216400KM, takođe proizvedeno je 2,4 t meda sa prihodom od 48000KM, te stočnog krmnog bilja u količini od 320t i prihodom od 74500KM.

Očigledno je da proizvodnja u stočarstvu predstavlja veoma značajnu stavku u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji s obzirom na mogućnost njenog razvoja i rastućih potreba. Posebnu opravdanost i značaj ima intenziviranje poljoprivredne proizvodnje, u prvom redu stočarstva u individualnom sektoru, sa akcentom na govedarstvo i ovčarstvo, kao i razvoju peradarstva.

Šumarstvo

Na području općine Pale preovladavaju listopadne šume, a među njima nazastupljenija vrsta je bukva, hrast i grab i oni zauzimaju 95% od ukupne površine područja koje je pod šumama. Crnogorične šume čine 5% od ukupne površine područja općine Pale koje je pod šumama. Šumama koje su u državnom vlasništvu gazduje JP „Bosansko-podrinjske šume“ Goražde, dok privatnim šumama gazduju njihovi vlasnici. Površina općine Pale pod šumama iznosi 5865.99 ha.

Tabela 4. Prodaja i sječa šumskih sortimenata, m³

(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Prodaja/sječa	2014	2015	2016	2017	2018
Trupci	2820.53	1524.39	2620.19	2932.15	5256.79
Jamsko drvo	1.28	0	0	27.52	52.12
Prostorno drvo	922.81	571.47	927.78	821.36	1625.01
Ogrijevno drvo	6006.8	2984.94	5566.24	4290.85	10199.84
Ukupno	9751.42	5080.8	9114.21	8071.88	17133.76

U skladu sa zakonom J.P. „Bosansko-podrinjske šuma“ d.o.o. Goražde upravlja i šumama na teritoriji općine Pale, ovo preduzeće organizirano je kao privredno društvo, javno preduzeće, u obliku društva sa ograničenom odgovornošću, koje samostalno obavlja upravljanje, uzgoj,

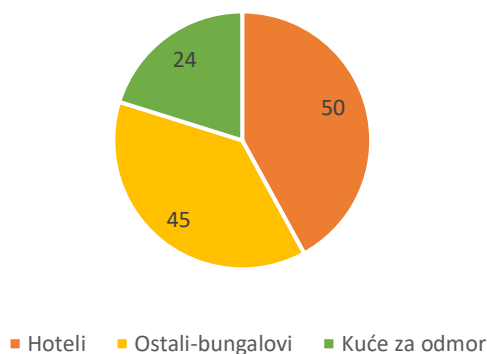
zaštitu i korištenje šuma i šumskog zemljišta pod uvjetima i na način utvrđen zakonom. Prodaja trupaca i ogrevnog drveta vrši se putem javnog poziva koju nabavku provodi Javno preduzeće. Na području općine ima registrovana pilana („Saray Oasis“ d.o.o. Sarajevo, PJ Hrenovica) kapaciteta 30 m³/dan. Trenutna problematika ogleđa se u prodaji drveta kao sirovina, ali određenih planova finalizacije drveta ima, a jedan od njih je proširenje kapaciteta i otvaranje pogona za proizvodnju peleta.

Turizam

S obzirom na ekonomsku razvijenost, Općina Pale se smatra privredno nedovoljno razvijenom općinom, koja svoju perspektivu, između ostalog, treba tražiti u razvoju turizma. Općina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima za razvoj turizma, naročito u oblastima sportsko-rekreativnog, seoskog, kulturno-historijskog i zdravstvenog turizma. Rekreativna šetnja ili planinarenje u prirodi u ovoj općini je zastupljena kroz razne adekvatne staze u koje spadaju:

- Najviši vrh u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde, Borovac;
- Planinarski dom na lokalitetu Srednjih Bara;
- Planinski masiv Crni vrh, Tabakova stijena;
- Vidikovac Pogled, relacija selo Datelji-Komrani;
- Vidikovac Cjerice.

U općini nema registrovanih planinarskih društava i organizovanih pohoda. Na izvorištima termalne vode "Toplik" postoje idealni uvjeti za kampovanje u netaknutoj prirodi. Visovi Crni Rajski Vrh, Klek i Borovac su idealni za planinarenje, njihova nadmorska visina i prelijepi živopisni kraj sa izvorima i potocima i čistim zrakom su idealno mjesto za boravak i odmor. Struktura smještajnih kapaciteta prikaza je na slici.

Slika 12. Struktura smještajnih kapaciteta (ležajevi), 2018.
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Što se tiče podataka o raspoloživim turističkim smještajnim kapacitetima općine Pale postoji oko **119 ležajeva (50 hoteli, 24 kuće za odmor, 45 ostali)**, a ostvareni broj noćenja varira i u 2018. godini je iznosio **1338 noćenja**.

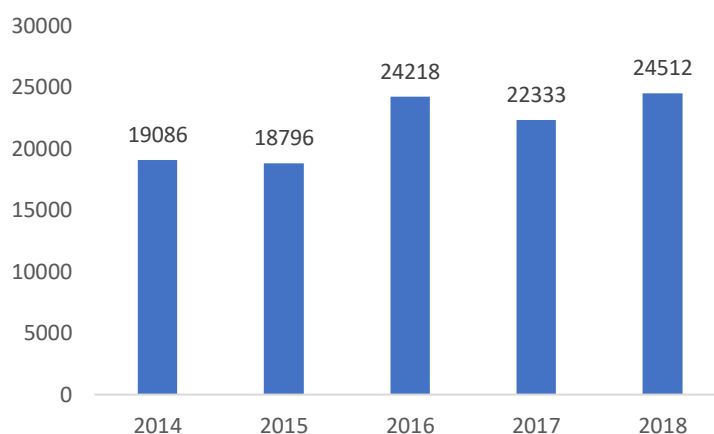
Općina kao lijep živopisan kraj, sela smještena podno planina na obalama rijeke Prače koja su sačuvana u svojoj prirodnoj čistoći i veoma je bogata potočnom pastrmkom. Ribljim fondom na području općine Pale, raspolaže Sportsko ribolovno društvo "Toplik" Prača, ima 40 izdatih

dozvola na godišnjem nivou. Važno je napomenuti postojanje ugostiteljsko-turističkog objekta "Bijela Voda" sa prelijepim restoranom sa domaćom tradicionalnom kuhinjom uz zdravu domaću hranu. Ovaj objekat raspolaže sa lovištem bogatim divljim veprovima, medvjedima, vukovima, zečevima, srndaćima što pruža nezaboravne trenutke ljubiteljima lova, te uređeno lovište „Kriva Draga“ i „Vražalice“. Lovačko društvo "Dr. Zahid čaušević" Pale upravlja lovištem na području Mjesnih zajednica Prača i Hrenovica. Lovištem „Vražalice“ upravlja preduzeće „Bijela Voda“ d.o.o. Prača kao koncesionar.

Tabela 5. Ostvareni broj noćenja u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Struktura objekata	2014	2015	2016	2017	2018
Hoteli	178	195	210	183	240
Apartmani	66	48	16	30	60
Ostali smještaj- bungalovi	75	24	44	59	45
Kuće za odmor	564	721	1411	1206	993
Ukupan broj noćenja	883	988	1681	1478	1338

Osim poslovnih dolazaka putnika, turisti u općinu Pale, dolaze isključivo zbog kulturno-istorijskog naslijeđa, prirodnih bogatstava, zdravog okoliša, blizine glavnog grada BiH, jedinstvenog kanjona rijeke Prače sa očuvanom florom i faunom.

Slika 13. Ostvareni ukupni prihodi u turizmu, KM
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

I pored skromne turističke infrastrukture, broj noćenja u 2018. godini bilježi značajan rast, a time i ukupni prihodi od turizma koji iznose 24,512 KM. Najveći prihodi u 2018. godini dolaze od hotela (12000KM), zatim kuća za odmor (8162KM), apartmana (3000KM) i ostalog smještaja od (1350KM). U cilju stvaranja novih turističkih proizvoda u općini Pale, važno je napomenuti da je u toku prikupljanje podataka za jednu od najljepših pećina na prostoru općine, pećina „Dugovještica“, koja će biti uvršena u turističku ponudu kao jedna od turističkih atrakcija naše općine. U sklopu turističke ponude općina nudi i program manifestacije „Pračansko ljeto“, koja se tradicionalno održava u mjesecu julu i augustu svake godine. Manifestacija traje 7 do 10 dana, finansira se iz donatorskih sredstava, a glavni pokrovitelj je Općina Pale. Manifestaciju dnevno posjeti oko 500 posjetilaca.

JKP „Prača“ u svom posjedu ima kuće za odmor sa 20 ležajeva od ukupno 95 ležajeva u Općini. Ovi objekti su smješteni na obali rijeke Prače u blizini fudbalskog terena, što daje mogućnost raznim sportistima i sportskim ekipama da obavljaju veoma kvalitetne pripreme. Međutim, ove kućice za odmor su u neadekvatnom stanju, te ih je potrebno adaptirati. Po pitanju istorijskog nasljeđa, na lokalitetima sela Komrani i Čemernice nalazi se veliki broj stećaka.

Poslovne zone

Općina ima planove u pogledu osnivanja poslovne zone „Vinčica“. Za ovu poslovnu zonu potrebno je konačno riješiti namjenu i vlasništvo sa Ministarstvom odbrane BiH. Ukoliko se dodjeli na trajno korištenje Općini Pale plan je da se taj prostor pretvori u industrijsku zonu, ukoliko se ne dodijeli Općini alternativa je da se od Ministarstva odbrane BiH preuzmu prostor i objekti pod određenim uslovima, te postoji Odluka Vlade Federacije BiH o davanju na privremeno korištenje bivše kasarne "Hrenovica" općini Pale od 13.09.2018. godine. Poslovna zona «Vinčica-Pračanka» u općini Pale, nalazi se između naselja Donja Vinča i Turkovići (u neposrednoj blizini entitetske granice) - površine 14.96 ha, za nju postoji inicijativa u izradi urbanističkog plana.

Prirodni resursi u funkciji privrednog razvoja

U općini Pale postoje prirodni uslovi za postavljanje solarnih elektrana (Datelji) koji nisu iskorišteni i izgradnju vjetro elektrana (Crni Vrh, Vranovina, Kriva Draga). Takođe, izgradnja mini hidrocentrala na rijeci Prači (Međugradi), ali u skladu sa očuvanjem prirode, doprinijela bi većim poreskim prihodima zajednice. Mineralne sirovine nisu iskorištene, poput kvalitetne kamene rude za građevinarstvo (Međugradi), rude barit (Rasoha i Mihalj) i dr. Naime, za početak eksploatacije kamene rude nadležno je ministarstvo privrede BPK Goražde u pogledu izdavanja koncesije. Od 2016. godine postoji zahtjev za dodjelu koncesije koji do sada nije riješen, također nema informacija o javnom pozivu ukoliko ta dostavljena ponuda nije prihvatljiva.

Sama izgradnja brze ceste Hrenovica-Goražde donosila bi velike prihode toj grani privrede i neaktiviranje kamenoloma je očigledan gubitak za lokalnu zajednicu i BPK Goražde. Ostala prirodna bogatstva, odnosno resursi su također interesantni za tržište, ali su predmet koncesija koje dodjeljuje ministarstvo privrede BPK Goražde. Do sada nije raspisan niti jedan javni poziv za dodjelu koncesija za korištenje ovih navedenih prirodnih resursa.

Takođe u općini postoji više izvorišta pitke vode, koja se ne iskorištavaju (Toplik), postoje dva izvorišta mineralne vode-kiseljaka koja se takođe ne koriste (Mihalj i Voznic). U pogledu šumskog bilja, na prostoru općine Pale otkup vrši više preduzeća iz BiH, tj. u pogledu organizovanog prikupljanja i otkupa šumskih plodova, gljive, borovnica, ljekobilja i dr.

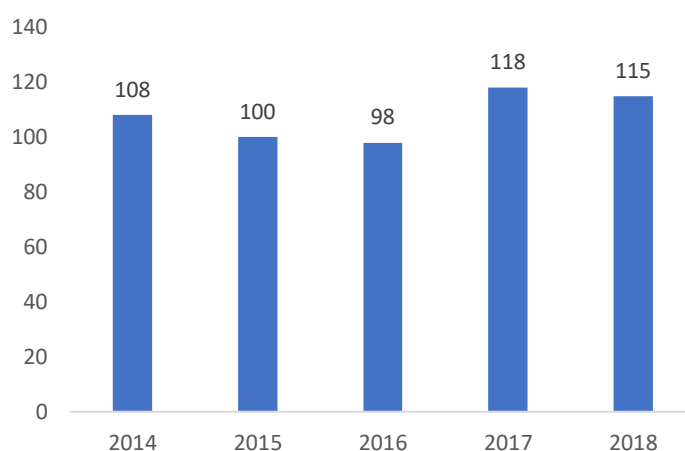
Zaključak

Općina Pale prema indexu razvijenosti spada u izrazito nerazvijene Općine, kako unutar Bosansko-podrinjskog kantona, tako i u okviru Federacije BiH. Ovome posebno doprinose, niski izvorni prihodi, nedefinisano finansiranje, neredovni grantovi sa viših nivoa vlasti prema nerazvijenim općinama, što dovodi općinu u nemogućnost stvaranja povoljnog ambijenta i izdvajanja poticajnih sredstva za razvoj privrede ili drugih djelatnosti. U pogledu stavljanja vlastitih potencijala u funkciju razvoja, gotovo nevjerovatno zvuči da općina Pale ima nedostatak građevinskog zemljišta u državnoj i privatnoj svojini, te su značajne površine poljoprivrednog zemljišta, čije komplikovane procedure prevođenja u građevinsko zemljište zaustavljaju svaku ozbiljnu gradnju i investicije. Takođe, nije trajno riješen problem vlasništva bivše vojne kasarne u Hrenovici kao neperspektivne vojne imovine, mada je imovina dodjeljena Općini na period od 10 godina. U pogledu i ovih skromnih potreba privrede za radnom snagom, ipak je očigledan nedostatak kvalifikovane radne snage, te slaba zainteresovanost investitora za ulaganje u ovo područje, usljed niza objektivnih prepreka. U budućnosti treba raditi na uređenju infrastrukture za podršku proizvodnji (posebno u stvaranju poslovnih zona, adekvatne komunalne infrastrukture i dr.), privlačenju investicija dijaspore i ostalih investicija, razvoju privrede, a posebno na produktivnosti poljoprivrede u pogledu plasteničke proizvodnje ili organizovanog prikupljanja i otkupa šumskih plodova i ljekobilja) i dr. Potrebno je prirodne i druge resurse staviti u funkciju sveopšteg razvoja općine Pale jer nisu dovoljno iskorišteni prirodni resursi. Primjera radi, šume se iskorištavaju u primarnoj preradi, i prirodnim izvorštima pitke vode, i minaralnih resursa.

d) Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

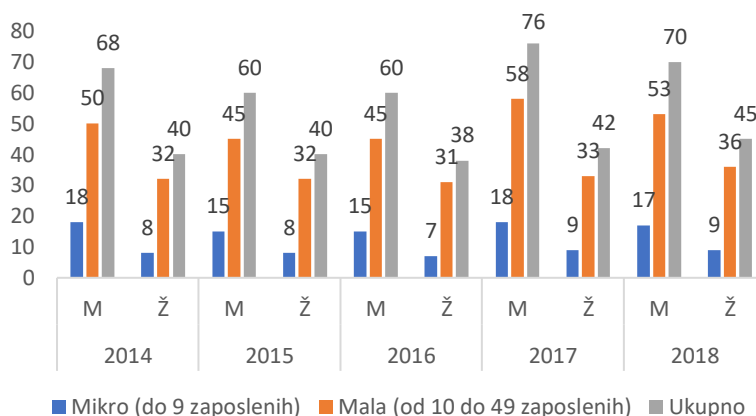
Posmatrajući šire okruženje općine Pale, u 2018. godini u FBiH ostvaren je prosječan broj zaposlenih u iznosu od 519.800, što je u odnosu na isti period prethodne godine više za 2,9% ili 14.559 zaposlenih lica. U BPK broj zaposlenih (2018) iznosio je 7.291, što je u odnosu na prethodnu godinu (2017) više za 181 ili 2,5%. Sa druge strane, broj zaposlenih u općini Pale iznosi 115 zaposlenih (2018) i manji je za 2,5% u odnosu na 2017. godinu.

Radno aktivno stanovništvo obuhvata populaciju između 15 i 64 godine, odnosno populaciju koja je radno sposobna bez obzira na trenutni angažman, i da li je osoba trenutno u radnom odnosu ili ne. Procentualni udio radno aktivnog stanovništva općine Pale iznosi 65,1% što je za 0,4 % manje u odnosu na Bosansko-podrinjski kanton, a 0,3 % manje u odnosu na Federaciju BiH.

Slika 14. Pregled broja zaposlenih u općine Pale
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Od ukupnog broja zaposlenih u općini Pale u 2018. godini, zaposleno je 70 osoba muškog i 45 osoba ženskog pola.

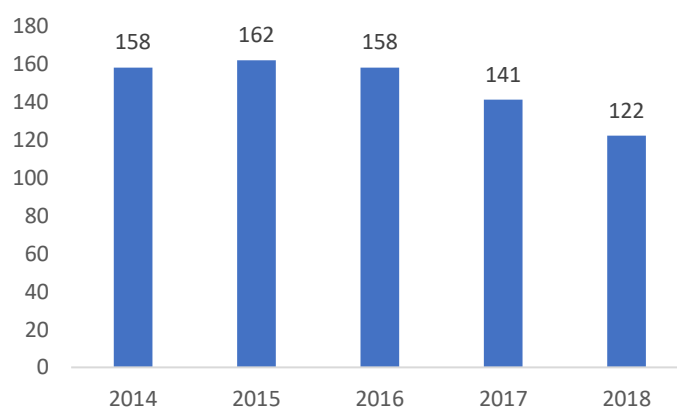

Slika 15. Broj zaposlenih po veličini preduzeća u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Stepen zaposlenosti kao procentualno učešće zaposlenih osoba u ukupnoj radnoj snazi ukazuje na mali broj, odnosno, činjenica je da od aktivnog stanovništva svega 45,1 % u radnom odnosu dok je ostalih 54,9% izdržavano stanovništvo. Kada se analizira period 2014-2018. godina, postoji trend porasta broja zaposlenih lica, koji iznosi cca 6,5% u ovom petogodišnjem periodu. Međutim, dinamika rasta u ovim okolnostima odlaska radno aktivnog stanovništva nije dovoljna da bi pratila globalne trendove i spriječila odlazak radno sposobnog stanovništva.

Preduzeća koja zapošljavaju najveći broj radnika u općini Pale se: d.o.o „Bijela Voda“ Pale, JKP „Prača“ Prača, „Saray Oasis“ d.o.o. Sarajevo.

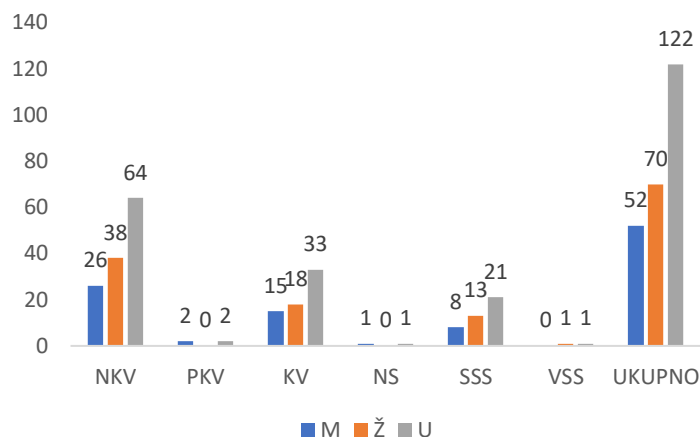
Kada se analizira registrovana nezaposlenost u BPK u 2018. godini ona iznosi 3.178 lica koja traže zaposlenje, što je manje za 164 ili 4,9% u odnosu na prethodnu godinu. Broj nezaposlenih lica registriran u općini Pale je u odnosu na 2017. godinu manji je za 19 lica, a značajno manji u odnosu na 2014. godinu (za 36 lica). Međutim, uzimajući u obzir da privreda nije apsorbirala ovaj broj lica, najvjerovatnije se radi o licima koja su ili našla zaposlenje na drugom tržištu rada ili su odjavljena u skladu sa novouspostavljenim administrativnim procedurama.

Slika 16. Broj nezaposlenih u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Od ukupnog broja nezaposlenih osoba u Općini u 2018. godini, nezaposleno je 52 osobe muškog i 70 osoba ženskog pola. Kada se posmatra broj nezaposlenih lica u okruženju, prosječan registrovan broj nezaposlenih lica u FBiH u 2018. godini iznosio je 335.610 što je manje za 22.361 ili 6,2% u odnosu na 2017. godinu. Registrovana nezaposlenost u BPK u 2018. godini iznosi 3.178 lica koja traže zaposlenje, što je manje za 164 ili 4,9% u odnosu na prethodnu godinu. Broj nezaposlenih lica registriran u općini Pale je u odnosu na 2017. godinu manji je za 19 lica, a značajno manji u odnosu na 2014. godinu (za 36 lica). Međutim, uzimajući u obzir da privreda nije apsorbirala ovaj broj lica, najvjerovatnije se radi o licima koja su ili našla zaposlenje na drugom tržištu rada ili su odjavljena u skladu sa novouspostavljenim administrativnim procedurama.

Prema stepenu stručnog obrazovanja na području općine Pale jasno je da je najveći broj nezaposelnog stanovništva bez kvalifikacije (51%), zatim kvalifikovanog (24,8%) i stanovništva sa SSS (14,8%).

Slika 17. Struktura nezaposlenih u Općini, 2018
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Kada se analizira struktura nezaposlenih može se vidjeti da kod nezaposlenih nema visokokvalifikovanih radnika (VKV). Takođe, od 122 nezaposlene osobe u 2018. godini, čak njih 96 čeka na posao više od 24 mjeseca, a njih 78 je starije od 40 godina.

Tabela 6. Prosječne neto plate u Općini, KM
(Izvor: Općinska uprava općine Pale/Federalni zavod za statistiku)

Vrsta privredne djelatnosti	2014	2015	2016	2017	2018
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	430	450	465	467	467
Peradiivačka industrija	425	450	515	520	520
Građevinarstvo	650	680	680	690	690
Trgovina na veliko i malo i održavanje	510	515	640	645	645
Hoteli i restorani	510	522	590	595	595
Javna uprava i odbrana	815	870	900	910	910
Obrazovanje	963	975	979	980	980
Zdravstvo i socijalni rad	1015	1015	1015	1015	1015
Ostale društvene, socijalne i osobne uslužne aktivnosti	630	630	630	665	665
Prosječna mjesečna NETO plaća, KM	661	679	713	721	721

U 2018. godini u FBiH prosječna mjesečna isplaćena neto plaća iznosi 889 KM i viša je za 3,4% u odnosu na prethodnu godinu. U BPK prosječna neto plata iznosi 796 KM što je više za 4,6% u odnosu na 2017. godinu i što je 89,5% u odnosu na prosjek FBiH. Međutim, povećanje prosječne mjesečne plate nije zabilježeno u općini Pale (721KM) u odnosu na prethodnu godinu, ona čak ne prati stanje kantona (796KM), dok je prosjek FBiH značajno viši. Najvećaplata u općini Pale je u sektorima zdravstva, javne uprave i obrazovanja. Međutim i dalje su prosjeci relativno niski i prosječna neto plaća u općini Pale iznosi svega 81,1% prosjeka Federacije BiH.

Zaključak

Tržište rada u općini Pale je ograničeno i previše malo da bi bilo posmatrano isključivo odvojeno u odnosu na Bosansko-podrinjski kanton i šire. U praksi se pokazuje činjenica da je teško da ovo lokalno tržište može zaposliti osobe sa Zavoda za zapošljavanje, usljed niza objektivnih činjenica ili neadekvatne starosne dobi, neadekvatne kvalifikacije ili stepena invalidnosti. Određeni makropokazatelji ukazuju na neke pozitivne pomake, ali su isti veoma skromnog dometa (rast broja zaposlenih i smanjenje broja nezaposlenih), te općina nije uspjela u pogledu prosječnih plata dostići prosjek Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, niti prosjek Federacija BiH i na osnovu tog razloga teško da može biti i konkurentna u pogledu dolaska nove radne snage.

Samo privlačenjem investicija, moguće je stvoriti nova radna mjesta i narušiti postojeću neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada u općini Pale. Cijelim setom mjera potrebno je stimulisati nova zanimanja ili putem programa cjeloživotnog učenja, prekvalifikacije doći i do kvalifikovane radne snage, posebno za deficitarna zanimanja. Trenutno u zdravstvu se ukazuje potreba za ljekarom i stomatologom ali općina mora ponuditi bolje uslove u odnosu na susjedne općine da bi visokoobrazovani kadar općinu Pale izabrao kao mjesto rada i življenja.

e) Pregled stanja i kretanja u oblasti društvenog razvoja

Obrazovanje

U općini Pale djeluje Osnovna škola „Prača“ koja je kompletno renovirana sa moderno opremljenom fiskulturnom salom kao i kotlovnicom za zagrijavanje zgrade. Škola je djelimično je utopljena i to objekat gdje se izvodi nastava, glavni hodnik, kotlovnica, ostave dok školska fiskulturna sala nije utopljena.

U pomenutoj školi uposleno je 14 radnika od toga 13 u nastavnom procesu. Školu pohađa 65 učenika uz obezbijeđen prevoz od strane Općine i višeg nivoa vlasti.

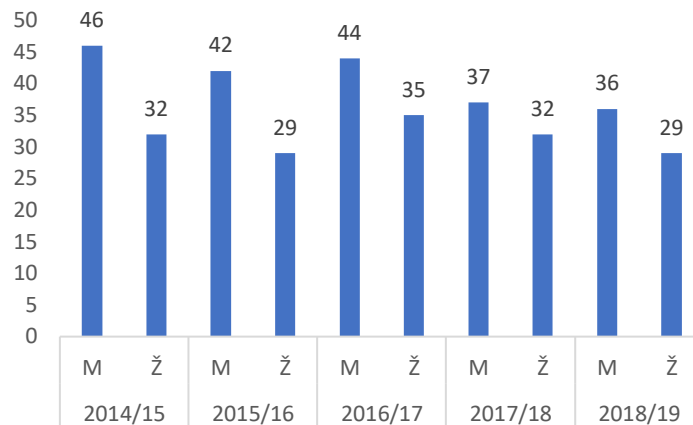
Tabela 7. Osnovno obrazovanje na prostoru općine Pale za 2018. godinu³

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, 2019

Općina / Kanton / FBiH	Broj škola	Broj odjeljenja	Broj učenika	Broj nastavnika	Stanovnika	Broj učenika/1000 st.
Pale	1	7	65	14	831	78
BPK	13	93	1.866	185	23.290	80
F BiH	1.058	9.428	182.986	15.296	2.196.233	83

Vidi se da općina Pale prema broju učenika i nastavnika značajno odstupa od Kantona i Federacije BiH. Srednja škola ili srednje obrazovanje ne postoji na prostoru Općine tako da učenici idu u Sarajevo ili u Goražde u srednju školu.

³ Socio-ekonomski pokazatelji po općinama FBiH u 2019., Federalni zavod za programiranje razvoja.

Slika 18. Kretanje broja učenika osnovne škole
(Izvor: Federalni zavod za statistiku)

Od 65 učenika osnovne škole njih 41 putuje sa udaljenosti veće od 4km, a za njih 31 je organizovan prevoz, dok ostatak u školu pješače. U prvi razred osnovne škole se u školskoj 2019/2020. godini upisalo osmoro (8) djece, od čega 8 dječaka i 1 djevojčica, svi upisani prvačići su u gradskoj (centralnoj) školi. Broj učenika po učionici iznosi 7, a ukupan br. sanitarnih čvorova je 4, pri čemu škola ima i sportsku dvoranu. U prethodnom periodu izvršeno je djelimično utopljavanje centralnog školskog objekta. Osim fiskulturne sale, ni vanjska stolarija na centralnom školskom objektu nije u potpunosti zamjenjena nego samo djelimično. Radove je finansirala Općina pale kroz projekte većih nivoa vlasti i Fondova. Na ostalim pratećim objektima, također, nije zamjenjena stolarija. Instaliran je kotao na lož ulje, koji prosječno troši oko 5t lož ulja u sezoni. Zamjenjena je rasvjeta na školskom dvorištu, sa 25 rasvjetnih tijela. Ukupna potrošnja mjesečno iznosi oko 800kwh, a godišnje izdvajanje za potrošnju električne energije iznosi **oko 3000KM**.

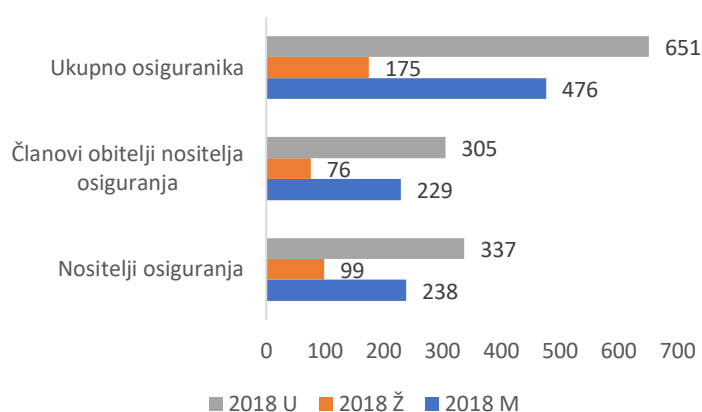
S obzirom na relativno mali broj učenika, školski prostor osnovne škole može se smatrati optimalnim i kao takav je prilagođen uzrastu učenika i njihovim potrebama. Unutar škole nalazi se osam učionica, kabinet za informatiku, kabinet za biologiju i hemiju, kabinet za tehničku kulturu, školska kuhinja, prostorija za potrebe pedagoga, biblioteka sa čitaonicom, zbornica, dvije kancelarije, kao i dvije pomoćne prostorije. Pored navedenog u zgradi se nalaze mokri čvorovi za učenike i nastavnike, te portirnica za pomoćno osoblje. Uz samu školsku zgradu smještena je fiskulturna dvorana sa 500 sjedišta za gledaoce, prostor koji se namjenski koristi za nastavu tjelesnog i zdravstvenog odgoja, duple svlačionice, mokri čvorovi sa duplim kupatilima, kotlovnica i prostorija za ogrjev. U dvorištu škole nalaze se dva asfaltirana igrališta koja se, također, koriste za izvođenje nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja i drugih vannastavnih i sportskih aktivnosti, kao i drugih manifestacija. Osnovna škola trenutno raspolaže sa oko **3000 knjiga**.

Srednja škola, kao ustanova srednjeg obrazovanja ne postoji na prostoru Općine tako da učenici pohađaju ustanove u Sarajevu ili u Goraždu, jer najbliži srednjoškolski centar se nalazi u Goraždu i Sarajevu, a visokoškolske ustanove u Sarajevu. **Srednju školu sa područja općine Pale na području Grada Goražde pohađa 30 učenika i Grada Sarajevo 20 učenika.**

Takođe, u općini Pale ne postoje ustanove predškolskog obrazovanja, a obavezno predškolsko obrazovanje ostvaruje se putem programa u osnovnoj školi. Trenutno se analiziraju određeni modeli za organizovane kontinuiranog predškolskog obrazovanja u Općini.

Zdravstvo

Sistem zdravstvene zaštite stanovništva općine Pale obezbjeđuje se kroz Javnu ustanovu Dom zdravlja Prača sa ambulantama (2) u Hrenovici i Prači, te jednim timom porodične medicine. Dom zdravlja trenutno pruža zdravstvene usluge opće medicine, stomatologije, laboratorije, internističke usluge, ginekološke i pedijatrijske usluge, zatim kućne posjete po potrebi i vakcinaciju djece, a zbog nedostatka finansijskih sredstava ostale usluge se ne pružaju.

Slika 19. Pokrivenost stanovništva zdravstvenim osiguranjem
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Kada se analizira pokrivenost stanovništva obaveznom zdravstvenim osiguranjem, prema podacima Općinske uprave i Zavoda za zdravstveno osiguranje BPK Goražde, ukupno je u općini Pale osigurano 651 osoba od čega je 175 žena i 476 muškaraca. Kada se uzme podatak da na teritoriji općine živi 816 stanovnika (2018), dolazi se do podatka da svega 79,77% stanovnika ima zdravstveno osiguranje, tj. 20,22% stanovnika ili nema obavezno zdravstveno osiguranje ili je prijavljeno u drugim kantonima FBiH.

Tabela 8. Evidentirane vrste bolesti u Općini
(Izvor: JU Dom zdravlja)

Vrsta bolesti	Broj umrlih				
	2014	2015	2016	2017	2018
Bolesti krvotoka	10	5	8	10	5
Tumori	3	5	2	0	2
Ostalo (navesti): suicid	0	1	1	0	0
Ukupno	13	11	11	10	7

Kada se analizira uzrok letalnih ishoda u pogledu bolesti, onda u općini Pale prednjače bolesti krvotoka, tumori, bolesti organa za disanje i druge vrste bolesti koje nisu specifikovane u ranijim godinama (2015, 2016). U cilju prevencije, djeca se obavezno vakcinišu, ukupan broj vakcinisane djece do 5 godina starosti koji je vakcinisan u 2018. godini iznosi 3 (2M, 1Ž) i novorođančadi 3 (1M, 2Ž).

Dom zdravlja Prača raspolaže sa zgradom u Prači u kojoj se nalazi ambulanta porodične medicine, laboratorija i stomatološka ordinacija i administrativne prostorije, smještene u prizemlju, na prvom i drugom spratu. U prizemlju su smještene ambulanta porodične medicine, laboratorija i stomatološka ordinacija. Na drugom spratu nalaze se prostorije koje se koriste u svrhu specijalističkih pregleda (ginekolog, internista i pedijatar), dok je na drugom spratu smještena administracija i menadžment. Ukupna površina je 300m². Pored pomenute zgrade postoji i pomoćni objekat površine 50m² u kojem su smješteni vešeraj i kotlovnica. Ovi objekti su izgrađeni 1970. godine, a obnovljeni 1997. godine. U MZ Hrenovica nalazi se prostor površine 70m² u vlasništvu Općine i isti je dodijeljen Domu zdravlja „Prača“ na korištenje. Ovaj prostor je adaptiran, rekonstruisan i opremljen u ambulantu porodične medicine. JU Dom zdravlja „Prača“ posjeduje **dva (2) vozila** hitne pomoći, a građanima je na raspolaganju i mini-apoteka.

Tabela 9. Struktura finansiranja Doma zdravlja Prača
(Izvor: JU Dom zdravlja)

izvori financiranja	2014	2015	2016	2017	2018
Ostvareni budžet, KM	345,191	334,059	332,908	318,651	357,622
Učešće Zavoda za zdravstveno osiguranje, %	85.9	89.7	89	93	94.5
Učešća BPK, %	2.1	1.5	1.5	1	1
Učešća korisnika zdrav. zaštite, %	0.6	0.9	0.6	0.6	0.6
Učešća drugih izvora, %	9.51	12.3	1	8.8	4.3

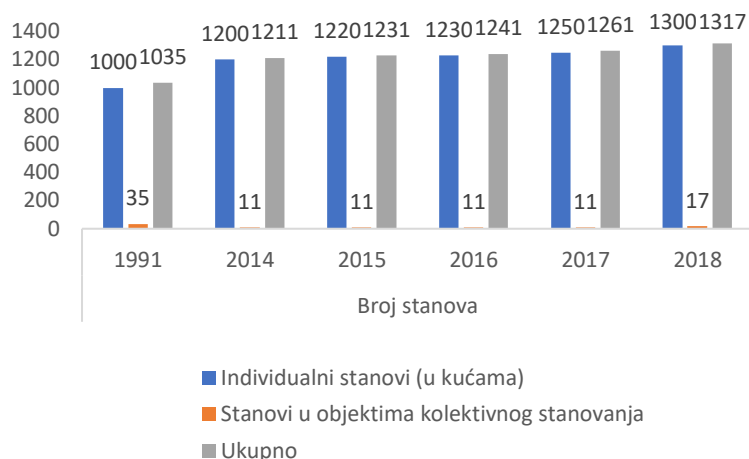
Izdaci za finansiranje JU Dom zdravlja „Prača2 imaju trend rasta i u 2018. godini veći su za cca 3,5% u odnosu na 2014. godinu. Ovo povećanje prije svega je usljed uvođenja novih zdravstvenih usluga pacijentima ali i rasta plaća zaposlenih u zdravstvu kao i redovnih troškova. Posljednje uvedene usluge Doma zdravlja su terenske posjete i siguran transport bolesnika do mjesta pružanja pune zdravstvene usluge.

Dom zdravlja „Prača“ trenutno ima 11 stalno zaposlenih radnika, od čega je 8 zdravstvenih radnika i to dva (2) doktora medicine, 1 doktor stomatologije koji obavlja i poslove direktora, 4 medicinska tehničara i 1 laborant srednje stručne spreme, te po jedan (1) administrativni radnik, vozač i spremačica. **Ovaj broj medicinskih radnika nije dovoljan, te je najmanje potreban doktor opće prakse, medicinski tehničar i vozač.**

Dom zdravlja „Prača“ angažuje jednog specijalistu interne medicine dva puta mjesečno, zatim ginekologa i pedijatra po potrebi. Radi obavljanja ostalih specijalističkih pregleda stanovništvo se upućuje u Dom zdravlja Goražde, Kantonalnu bolnicu Goražde i UKC Sarajevo.

Stanovanje

Do 1992. godine Općina je, pored 35 stanova u društvenim objektima, za stanovanje imala 1000 individualnih stambenih jedinica i većina istih je u toku ratnih dešavanja u BiH pretrpilo velika oštećenja. Danas na teritoriji Općine se nalazi 1300 individualnih stambenih objekata i 17 stambenih objekata u objektima kolektivnog stanovanja.

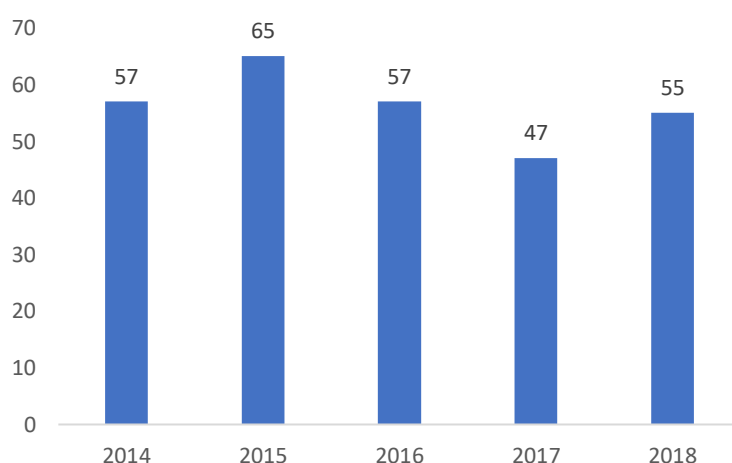

Slika 20. Stambeni fond u Općini, broj jedinica
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

U broju stambenih objekata preovladavaju individualni stambeni objekti (98,71%), dok je broj stanova u objektima kolektivnog stanovanja zanemariv i iznosi 1,29%.

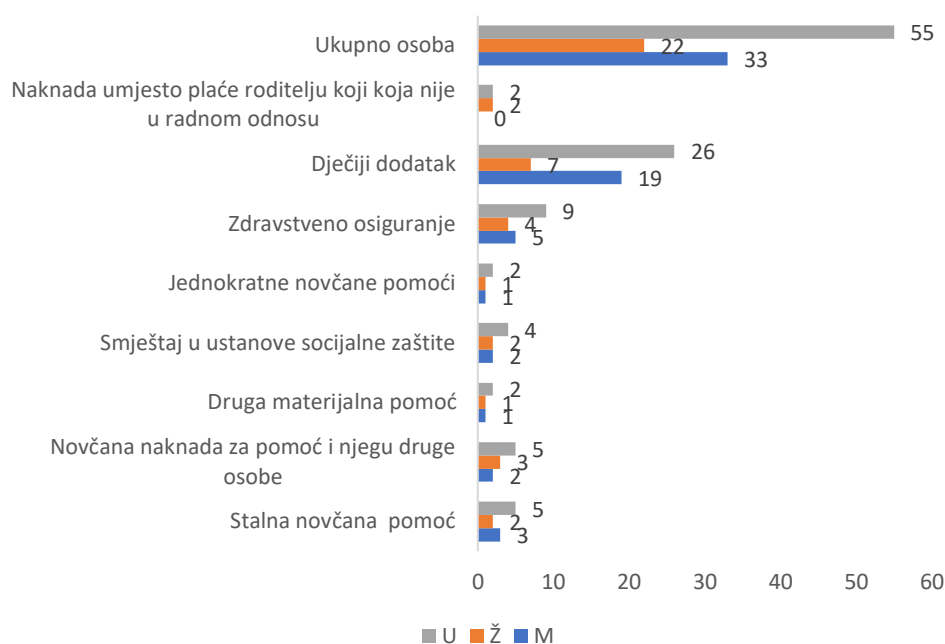
Socijalna zaštita

Socijalna zaštita se ostvaruje putem Centra za socijalni rad BPK-a Goražde i dijelom putem Općinske uprave općine Pale. U pogledu unapređenja socijalne zaštite u općini Pale potrebno je unapređenje materijalnih resursa. Naime prostorni resursi su limitirajući, te je neophodna kancelarija koja bi trebala da pruža usluge lokalnom stanovništvu ispred Centra za socijalni rad BPK-a Goražde, jer u postojećim uslovima i stanja objekta, kancelarija nije funkcionalna i ista neadekvatno pruža usluge lokalnom stanovništvu. Takođe, u Općini Pale ne postoji Dom za stara i iznemogla lica. Lica koja trebaju ovu vrstu njege smještaju se u JU Dom za stara i iznemogla lica u Goraždu, te iz tog razloga nema nezbrinutih starih i iznemoglih lica na području općine Pale.

Slika 21. Ukupan broj osoba korisnika socijalne pomoći
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

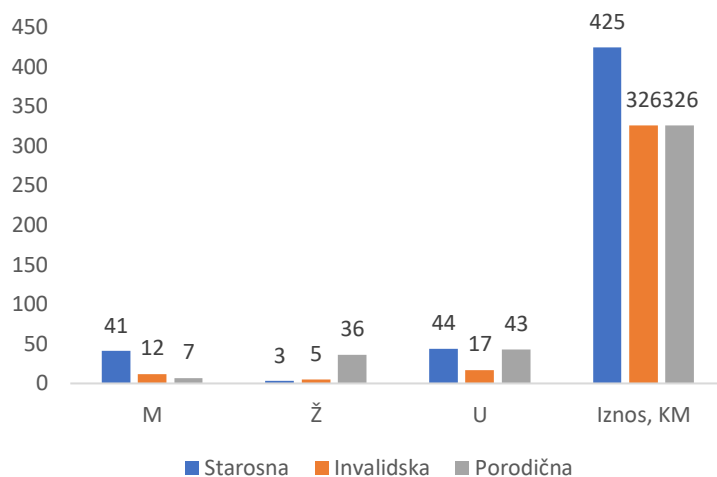
Socijalna zaštita je djelatnost usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti građana i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe. Materijalna pomoć na osnovu zakona izdvaja se za socijalnu zaštitu, zaštitu civilnih žrtava rata i za zaštitu porodica sa djecom. Ukupan broj korisnika socijalne pomoći u 2018. godini je 55.

Slika 22. Vrste i broj korisnika pojedinih vidova socijalne pomoći
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Podaci o oblicima i iznosima socijalne zaštite za općinu Pale prikazani su na slici 21. U strukturi korisnika socijalne pomoći i dominiraju četiri oblika zaštite: dječiji dodatak (26), zdravstveno osiguranje (9), novčana naknada za pomoć i njegu od strane drugog lica (5), stalna novčana pomoć (5) korisnika i drugih vidova pomoći (10).

U strukturi ranjivih grupa, potrebno je izdvojiti sljedeće: odgojno zanemarena djeca (3, 1M, 2Ž), djeca čiji je razvoj ometen obiteljskim problemima 6 (3M, 3Ž), osobe u stanju socijalne potrebe 2 (1M, 1Ž), vojni invalidi od III-X kategorije ukupno 9 (9M), civilne žrtve rata VI kategorije 2 osobe (2M). Prosječan iznos vojne invalidnine za III kategoriju iznosi 654KM, a za X kategoriju 43KM, a invalidnine za VI kategoriju iznosi 106 KM.

Slika 23. Ukupan broj penzionera i prosječan iznos penzije (2018), u KM
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

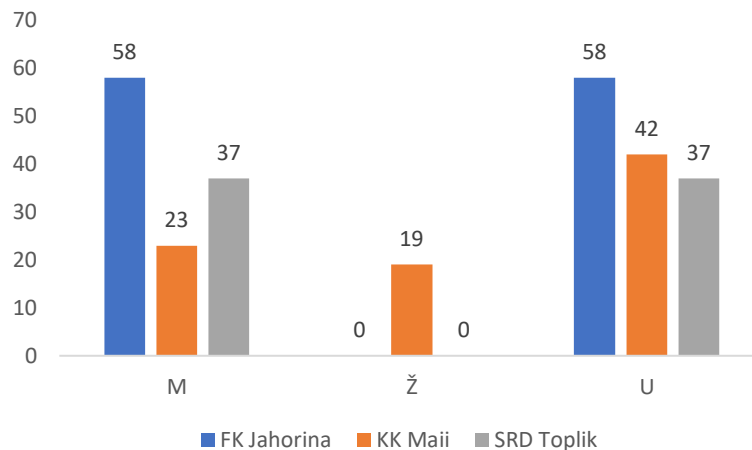
Ukupan broj penzionera od 2014. godine se kreće oko 100 penzionera, a 2018. godini taj broj je 104 (60M, 44Ž).

Kultura, sport, rekreacija i organizacije civilnog društva

JP „Kulturno informativni centar“ d.o.o. Prača (KIC Prača) osnovano je na osnovu odluke Općinskog Vijeća općine Pale u novembru 1997. godine. Cilj osnivanja ovog preduzeća je ostvarivanje i ispunjavanje potreba stanovnika Općine na polju informativnog i kulturno-zabavnog karaktera. U svrhu gore navedenog organizuju se različite manifestacije kulturnog zabavnog karaktera i obilježavanja značajnih datuma u Općini. Jedna od najznačajnijih manifestacija je „Pračansko ljeto“ koje se organizuje svake godine u mjesecu julu i avgustu, koja se finansira iz donatorskih sredstava pod pokroviteljstvom Općine Pale. U okviru JP KIC Prača djeluje radio „Prača“ sa 5 zaposlenih, lokalna radio stanica, koja djeluje na prostoru BPK i šire (u RS-u pokriva: Pale, Rogaticu, Sokolac, Foču, Višegrad, Čajniče i Rudo), a sjedište je u općini Pale. Radio „Prača“ je započeo sa radom 1997. godine, nakon reintegracije ove općine u Federaciju Bosne i Hercegovine. Na području općine Pale egzistiraju sljedeći sportski klubovi, odnosno udruženja i to:

- Fudbalski klub „Jahorina“ Prača koji raspolaže prostorom (teren) od 11451m²,
- Karate klub „Maii“ Prača koj raspolaže prostorom od 30m²,
- Sportsko-ribolovno društvo „Toplik“ Prača, koje raspolaže prostorom od 20m².

Društva se u potpunosti finasiraju od članirana ili drugih izvora, osim FK „Jahorina“ koje je u toku 2018. godina imalo donaciju od 1000KM iz općinskog budžeta.

Slika 24. Ukupan broj članova društava, 2018
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Ukupan broj članova ova tri kluba/društva je 137 članova, od čega 42 člana ženskog pola samo u KK „Maii“. FK „Jahorina“ se takmiči u Kantonalnoj fudbalskoj ligi, dok KK „Maii“ u ligaškom rangu i turnirima.

Tabela 10. Pregled ustanova i objekata „slobodnog vremena“ i rekreacije
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Naziv	m ² korisnog prostora u funkciji					Broj korisnika-procjena				
	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Društveni centar Pale	0	0	0	0	41	0	0	0	0	100
Kino sala	100	100	100	100	100	200	170	150	168	190
Sportski stadion Voznica	5700	5700	5700	5700	5700	1000	980	870	850	865
Sportsko igralište	450	450	450	450	450	1000	980	870	850	865

Takođe, potrebno je izdvojiti „Društveni centar“ općine Pale, koji je javni prostor i gdje ljudi mogu da pristupe uslugama i informacijama, da se druže, umrežavaju i međusobno sarađuju, učestvuju u donošenju odluka, uče i stiču vještine, organiziraju proslave i zabave, te koriste prilike za društveni, kulturni i lični napredak, kao i za građanski aktivizam. Ovako formiran društveni centar igra važnu ulogu u stvaranju napredne, energične i zdrave zajednice. Uspostavljen je 2018. godine od strane Općine koja je i upravljač, kroz Centar do sada su realizovane mnogobrojne aktivnosti mladih i žena. Kino sala se najčešće koristi u svrhu svečanosti obilježavanja značajnih datuma u lokalnoj zajednici. Po potrebi se izdaje i koristi od strane lokalnih nevladinih organizacija i sl. za realizaciju određenih događaja iz oblasti kulture i sl. Raspolaže sa kapacitetom 100 stolica. Kino sala je smještena u zgradi, odnosno objektu Općine Pale u Prači.

Lokalne nevladine organizacije su, pored pomenutih sportskih organizacija (3), takođe sljedeće organizacije ili udruženja, koje su aktivan partner Općini su:

- Lovačko društvo “Dr. Zahid Čaušević” Prača, broji 150 članova;
- Udruženje demobilisanih boraca AR BiH općine Pale, oko 100 članova;
- Udruženje mladih općine Pale, oko 100 članova;
- Općinska organizacija “Merhamet” Prača, oko 20 članova;

- Udruženje žena za ruralni razvoj općine Pale, 30 članica;
- Crveni križ općine Pale, 50 članova;
- Udruženje penzionera općine Pale, 104 člana.

Crveni križ/polumjesec, kao tradicionalna organizacija funkcionalan je na općinskom nivou. Prostorije koje se koriste za potrebe CK su u vlasništvu Općine Pale i iste su ustupljene na besplatno korištenje CK Pale.

Zaključak

U pogledu zdravstvene zaštite potrebno je raditi na unapređenju primarne zdravstvene zaštite posebno dostupnosti iste u udaljenim naseljima općine. Ovo unapređenje posebno se ogleda u nabavci savremene dijagnostičke opreme i proširenju određenih specijalističkih usluga Doma zdravlja u Prači, ali i obezbjeđenju neophodnog medicinskog kadra (ljekar, stomatolog i dr.).

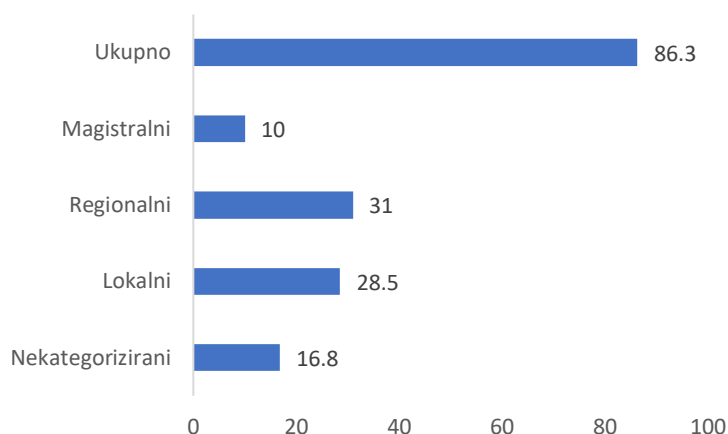
U pogledu obrazovanja, potrebno je analizirati odgovarajuće modele i uspostavljanje ustanova predškolskog obrazovanja, da li u saradnji sa javnim institucijama BPK, međunarodnim organizacijama i modelima javno-privatnog partnerstva (npr. privatne igraonice) uz obezbjeđenje adekvatnog prostora, pedagoškog i vaspitnog kadra za predškolsko vaspitanje. Takođe, u pogledu razvoja osnovnog obrazovanja potrebno je ulagati u nastavna učila, informatizaciju i infrastrukturu obrazovanja ali i sigurnost učeničke populacije.

S druge strane, takođe nosioci kulturnih i sportskih aktivnosti nalaze se u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju i zahtijevaju značajniju podršku, kako javnih institucija tako i sponzora kada su u pitanju sportski klubovi. Pomoć sportskim klubovima od strane općinskog budžeta nije dovoljna, te treba nalaziti alternativne modele za finansiranje istih, poput privatnih ili komercijalnih sponzora. Učešće nevladinog sektora u kreiranju društvene i kulturne politike nije dovoljno podržano sistemskim mjerama, te je potrebno određenim radnjama uspostaviti jače partnerstvo između Općine i nevladinih organizacija.

f) Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

Saobraćaj

Na području općine Pale nalazi se 38 ulica od čega se na 16 odvija saobraćaj. Od ukupnog broja naznačenih saobraćajnica, veći dio je lokalnog karaktera, izuzev saobraćajnica koje se svrstavaju u kategorije magistralnih i regionalnih puteva. Značajan dio putnih komunikacija magistralne, regionalne i lokalne mreže je sanirano. Osim toga prvi put su izgrađeni putni pravci do nivoa makadama za naseljena mjesta Vražalice i Vinča. U obnovu su uvršteni i mostovi na teritoriji općine, i to: most na rijeci Vinčici, u Lunjama i most u Turkovićima. Nakon dugogodišnjeg nastojanja dio magistralnog puta M5, Hrenovica-Mesići je pušten u promet (probijena trasa do nivoa lokalnog puta i semaforiziran), te se vode aktivnosti oko nastavaka izgradnje magistralnog puta Sarajevo-Mesići, uključujući i tunel Stambolčić. Više sela na teritoriji općine je povezano sa centrom općine asfaltom (asfaltirano oko 8000 metara lokalnih puteva, i to: M5-Paklama, Paklama- Šip, M5-Brdarići, Hrenovica-Strane, Hrenovica-Prešpica). Općina Pale povezana je autobuskim saobraćajem sa BPK Goražde i kantomom Sarajevo autobusima „Centroprevoza“ Goražde i „Centrotrans-bus“ Sarajevo. Putnu mrežu na području općine održava JKP „Prača“ i „Goražde putevi“ Goražde.

Slika 25. Struktura i dužina puteva, km
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Ukupna dužina puteva u općini iznosi 86,3 km, od kojih se samo stanje magistralnog puta u dužini od 10 km može smatrati dobrim. Od ovog broja u nadležnosti Općine je 45,3 km puteva od čega 28,5 lokalnih i 16,5 km nekategoriziranih puteva.

Tabela 11. Pregled finansijskih ulaganja i povezanosti
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Sredstva iz općinskog budžeta uložena u sanaciju i izgradnju nekategorisanih cesta, KM	0.00	24493	544.	0.00	0.00
Sredstva iz općinskog budžeta uložena u sanaciju i izgradnju lokalnih cesta, KM	19857	93538	3208	0.00	153064
Sredstva iz općinskog budžeta uložena u redovno održavanje cesta, KM	2649	9823	10200	11721	6475
Dužina asfaltiranih cesta na području općine, km	50	52	54.5	57.5	60
Dužina uređenih trotoara na području općine, m	2108	2108	3509	3509	3509
Broj naseljenih mjesta čiji centri nisu asfaltnom cestom povezani sa centrom općine	14	14	14	14	12

Sa putnom mrežom općina je povezana sa Kantonom Sarajevo i centrom Bosansko-podrinjskog kantona Goražde kao i sa RS-om (put Prača-Goražde i Prača-Sarajevo). Općina Pale je sa Goraždem uvezani regionalnim putem R448 koji je najvećim dijelom uzan kolovoz sa dosta nepreglednim i uskim krivinama i zavojima. Također je većim dijelom izražen uspon veći od 11% što predstavlja ogroman problem korištenja za vozila koja prevoze teret, putnike, a i saobraćaj putničkih vozila je ograničen. U zimskim uslovima je veći broj dana neprohodnosti od dana korištenja. Asvaltni kolovoz je dotrajao i postoje velika oštećenja usljed čega se pojavljuje sve veći broj kvarova na vozilima.

Cestovna povezanost sa Sarajevom je nešto bolja, ali je kolovoz također oštećen i dotrajao tako da se vozila kreću ograničeno uz maksimalnu opreznost u vožnji što predstavlja problem

za transport i prevoz putnika. Nikada nije postavljen završni sloj asvalta na kolovoz, a putna signalizacija je u dosta lošem stanju.

Brza cesta za Goražde bi promjenila stanje i znatno bi se skratio i olakšao put iz Goražda do Prače, ali i do Sarajeva. Tako bi se dobilo na uštedama u vremenu, potrošnji goriva i održavanju vozila, sigurnosti u saobraćaju. Područje Općine bi postalo tranzitno područje gdje bi se otvorile nove mogućnosti razvoja i ulaganja. Planirano je da na cesti **Goražde-Hrenovica**, koja će povezivati već postojeće magistralne pravce M-20 i M-5, bude izgrađen tunel "Hranjen", dužine cca 6km. Tunel je u izgradnji, a plan je da se do 2025. godine završi cjelokupan projekat.

Vodosnadbijevanje i komunalna infrastruktura

Općina Pale je vodovodnu mrežu, odnosno snadbijevanje pitkom vodom povjerila JKP „Prača“ u MZ Prača i Hrenovica te distribuciju pitke vode vrši za 500 korisnika. JKP „Prača“ d.o.o. osnovano je 1996. godine. Osnovni cilj osnivanja ovog preduzeća je snadbijevanje stanovništva pitkom vodom i odvoz komunalnog otpada. JKP „Prača“ d.o.o. Prača u okviru svog voznog parka posjeduje: Kamion MAN; Kamion Renault Midlum; Specijalno namjensko vozilo za odvoz komunalnog otpada; Dva rovokopača ICB 3CX; Vibro-valjak; Traktor sa cisternom za crpanje septičkih jama.

Tabela 12. Pregled vodovodne infrastrukture
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Opis	2014	2015	2016	2017	2018
Dužina vodovodne mreže na području općine, km	25	25	25	25	25
Dužina vodovodne mreže na području općine koji je rekonstruiran u skladu sa lokalnim propisima, km	5	2	2	3	1
Br. potrošača vode sa javnog vodovoda	400	450	470	490	500
Gubici vode, %	40	40	40	40	40
Br. domaćinstava u općini bez priključka na vodovod	500	470	457	432	407
Br. domaćinstava u općini koji koriste vodu iz lokalnih sigurnih/kontroliranih vodovoda	300	350	410	450	500
Udio domaćinstava u općini koji imaju kvalitetno regulirano vodosnadbijevanje pitkom vodom, %	33	38	45	49	55
Br. domaćinstava u općini koji nemaju pristup vodovodu	100	80	55	50	45
Prosječna cijena KM/m ³ vode	1.45	1.45	1.45	1.45	1.45
Udio naplate usluga vodoopskrbe, %	50	67	74	79	80

U pogledu vodovodne infrastrukture, gravitacionim sistemom izrađeni su vodovodi za naselja Prača i Hrenovica gdje je vodom snadbijevano 80% od ukupnog stanovništva. Naselje Prača ima dijelom izgrađen sistem odvodnje otpadnih voda, dok je za naselje Hrenovica izrađen glavni projekat kanalizacione mreže. Seoska domaćinstva imaju izgrađene septičke jame. Područje općine Pale nema vodenih akumulacija u slivnom dijelu rijeke Prače i nekarakterišu je podzemne vode te nema prijetnji od izbijanja istih. Za MZ Prača lokaliteti za snadbijevanje vodom su Komrani, Datelji i Veliki čair, a vodosnadbijevanje iz ovih izvorišta je na zavidnom nivou. Za MZ Hrenovica lokalitet za snadbijevanje vodom je izvorište Čemernica i na zadovoljavajućem je nivou. U općini Pale mjesta Hrenovica i Prača imaju riješeno

vodosnabdijevanje. Za potrebe vodosnabdijevanja naseljenog mjesta Turkovići (centar MZ Hrenovica) kaptirano je izvorište „Čemernica“, odakle je voda dovedena do rezervoara „Turkovići“ (zapremine 2x 50 m³), a dalje sekundarnom distributivnom mrežom razvedena do potrošača. Naseljeno mjesto Prača ima riješeno vodosnabdijevanje sa kaptiranih izvorišta „Pogled“ i „Komrani“. Sa ovih izvorišta voda se dovodi do rezervoara „Mihalj“ (zapremine 200 m³), odakle se dalje distribuira potrošačima. Vodovodni sistem „Datelji“ kojim je znatno popravio vodosnabdijevanje datog područja. Voda se zahvata iz kaptiranog izvora i gravitacionim cjevovodom transportuje do rezervoara „Mihalj“. U općini Pale ne postoji laboratorija za ispitivanje kvaliteta vode, te nema hlorinatora u rezervoarima Prača i Hrenovica, postoje veliki gubici vode u starom vodovodnom sistemu u Prači, te iz tog razloga nema dovoljnog kapaciteta vode u Prači i Hrenovici tokom sušnog perioda. Gubici su izraženi posebno u Prači i to naselje Mahala je na starom azbestno-betonskom razvodu i treba ga zamjeniti, ostali sistemi su izvedeni u skladu sa projektnom dokumentacijom i nemaju gubitke.

Tabela 13. Stanje kanalizacione mreže u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Br. kilometara kanalizacijske	0	0	2	2	2
Br. objekata u općini bez priključka na kanalizacionu mrežu - procjena	400	450	470	490	500
Udio otpadnih voda koje se ne prečišćavaju, %	100	100	100	100	100

U pogledu kanalizacione mreže nije bilo investicija u izgradnju i rekonstrukciju kanalizacione infrastrukture osim u dužini od 2km, te trenutno nema priključaka pravnih ili fizičkih osoba. Naime, urađena je projektna dokumentacija i izveden je glavni kolektor u naselju Prača. Do danas se uspješno izgraditi navedenih 2km, a za nastavak je Općina prisiljena vanjska s obzirom da projekat izgradnje sistema kanalizacione mreže i postrojenja za naselja Prača i Hrenovica košta cca 6,5 mil. KM.

Tabela 14. Pregled organizovanog odvoza otpada
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Pokrivenost odvozom otpada					
Domaćinstva, %	55	58	73	78	83
Pravne osobe, %	90	90	90	90	90
Broj korisnika usluge odvoza otpada	225	215	220	250	240
Prosječna cijena odvoza otpada po mjernoj jedinici u KM sa PDV	3.5	3.5	3.5	3.5	3.5
Naplata usluga, %	50	50	65	70	75

U općini Pale nema otpada koji se sortira, a pokrivenost odvozom otpada domaćinstava iznosi 83%, i pravnih osoba 90%. Takođe, u općini postoji 45 uređenih javnih parking mjesta, dok javni lokani prevoz nije organizovan. Takođe, popunjenost javnih grobalja iznosi 53%, i njima upravljaju vjerske zajednice. Kako se vidi iz prethodne tabele, broj korisnika odvoznje otpada u 2018. godini opada, naima socijalne kategorije ne mogu plaćati jer nemaju dovoljno

sredstava, s druge strane Općina nije u mogućnosti subvencionirati ove troškove zbog nedostatka sredstava, uz navedeno značajno je izražen odlazak stanovništva.

Stanje elektro-energetske mreže i jave rasvjete

Na području općine Pale instalirano je ukupno 17 trafostanica prijenosnog odnosa 20/04 kV, na slijedećim lokalitetima: Čemernica 1, Hrenovica 1,2,3, Prača 1,2,3, Derventa 1, Komrani 1, Datelji 1, Prešpica 1, Kaljani 1, Gornje Bare 1, Srednje Bare 1, Donje Bare 1, Turkovići 2. Kroz područje općine Pale prolazi visoko naponska mreža 110 kV, mreža srednjeg napona 20 kV i niskonaponska mreža 0,4 kV.

Tabela 15. Dužina elektro-energetske mreže, u m
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

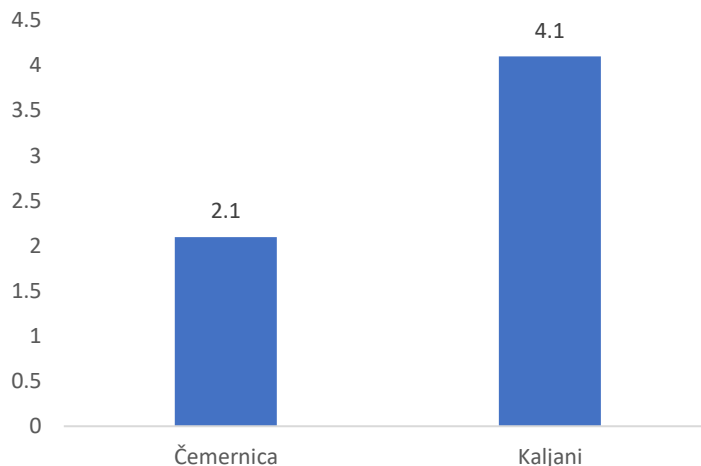
Opis	2014	2015	2016	2017	2018
Dužina elektro mreže	124.481	127.274	128.737	130.93	132.122
Na visokom naponu	44.55	45.343	45.759	47.102	47.949
Na niskom naponu	79.931	81.931	82.978	83.828	84.173
Dužina rekonstruirane elektro mreže	1000.597	2000.160	1.000	1.150	400.000
Na niskom naponu	1000.597	2000.160	1.000	1.150	400.000
Dužina izgrađene elektro mreže	589.000	2.000	1.000	850.000	1242.000
Na visokom naponu	147.000	0.000	0.000	0.000	897.000
Na niskom naponu	442.000	2.000	1.000	850.000	345.000

Na teritoriji Općine nema domaćinstava bez priključka električne energije, kao ni potrošača na visokom naponu.

Tabela 16. Struktura korisnika u kategoriji potrošača
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Opis	2014	2015	2016	2017	2018
Na niskom naponu	733	744	763	777	786
a) Domaćinstva	701	701	717	730	739
b) Javna rasvjeta	2	2	2	2	2
c) Ostala potrošnja	40	41	44	45	45

Na teritoriji općine Pale djeluje društvo za proizvodnju i distribuciju električne energije te proizvodnju hidroelektrične energije „ENERGONOVA“ d.d. Sarajevo-Podružnica Pale. Sastav ovog privrednog subjekta čine dvije mini hidro-elektreane, mHE Čemernica (nazivne snage 545kW) i mHE Kaljani (1,2MW).

Slika 26. Očekivana godišnja proizvodnja mHe, GWh
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Objekat mHE „Čemernica“ je objekat koji služi za proizvodnju električne energije na bazi iskorištenja hidropotencijala rijeke Čemernice. Spada u grupu protočnih hidroelektrana koje iskorištavaju kinetičku i potencijalnu energiju vode. Prema studijama, sa sigurnošću se može tvrditi da svojim radom ne narušava život okolne flore i faune. Objekat mHE „Čemernica“ priključuje se na elektroenergetski sistem preko ABB energetskeg uljnog transformatora 630 kVA i u distribuciji električne energije na elektroenergetskoj mreži BPK-a poboljšava stanje napona na 10(20) kV dalekovodu, posebno na 10(20) kV dalekovodu Prača-Goražde. Puštena je u trajni pogon u martu 2009. godine.

Objekat mHE „Kaljani“ lociran je na prostoru općine Pale. Pogon mHE „Kaljani“ nalazi se na desnoj obali rijeke Prače, na koti 601,30 mn.m. sa donjom kotom dna kanala 599,00 mn.m. Zajednička je strojara mHE Kaljani i mHE Čemernica što je čini specifičnom u objektima ovog tipa, mHE Kaljani je objekat koji služi za proizvodnju električne energije na bazi iskorištenja hidropotencijala rijeke Prače i spada u grupu protočnih hidroelektrana koje iskorištavaju kinetičku i potencijalnu energiju vode. Priključuje se na elektroenergetski sistem preko energetskeg uljnih ABB transformatora od po 2x1000 kVA. U distribuciji električne energije na elektroenergetskoj mreži BPK-a poboljšava stanje napona na 10(20) kV dalekovodu, posebno na 10(20) kV dalekovodu Prača-Goražde.

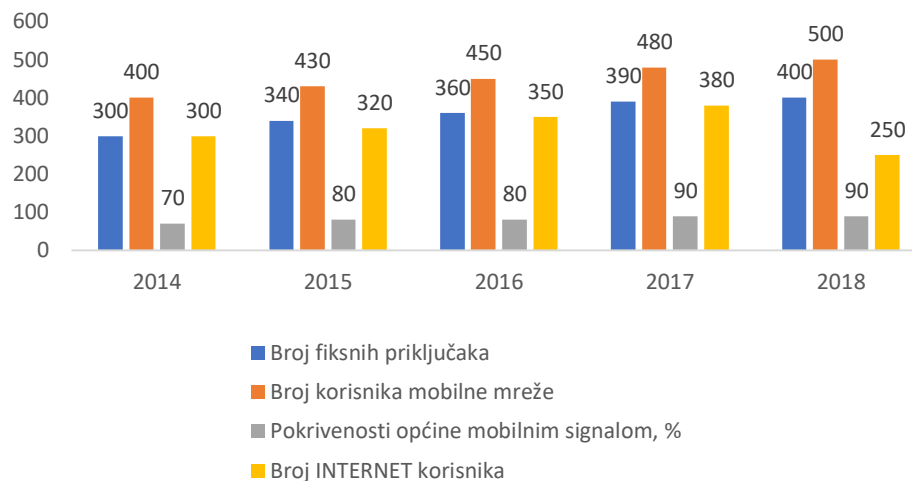
Tabela 17. Stanje javne rasvjete u Općini
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Pokrivenosti stanovništva općine javnom rasvjetom – procjena, %	50	54	58	60	63
Sredstava iz općinskog budžeta koji je uloženi u izgradnju javne rasvjete, KM	0	1653.10	29546.35	0	2465.12
Sredstava iz općinskog budžeta koja su uložena za održavanje javne rasvjete, KM	0	1653.00	429.00	1110.00	2465.00
Trošak električne energije za javnu rasvjetu na teritoriji JLS, KM	13090	13146	12025	12812	14006
Broj rasvjetnih tijela korištenih za javnu rasvjetu na teritoriji JLS	76	76	169	169	169

U pogledu javne rasvjete broj rasvjetnih tijela je značajno rastao u odnosu na 2014. godinu i iznosi 169 tijela, redovni troškovi javne rasvjete za 2018. godinu iznose reda 14000KM, a u 2016. godini su izdvojena značajna sredstva za izgradnju javne rasvjete u iznosu od 29546KM. Ruralna područja sela (Datelji, Komrani, Brdarići, Šainovići, Lunje, Nehaje, Revidol, Preporišta, Brojnići, Kaljani, Bare, Čemernica Gornja i Donja, Vražalice) nisu pokrivena i tamo su potrebne intervencije u pogledu javne rasvjete. Glavni razvodi i rasvjeta u naseljima Prača i Hrenovica trebaju zamjenu svjetiljki LED panelima, radi uštede, bolje vidljivosti, povećanja sigurnosti i sl.

Poštanske i telekomunikacione usluge

Na području općine Pale djeluje jedna JP za promet poštanskih usluga, a to je „BH Pošta“ Sarajevo koja je smještena u administrativnom centru općine u Prači. Područje općine pokriveno je telekomunikacijskom infrastrukturom u većoj mjeri, obje MZ su pokrivena telefonskom mrežom i imaju mogućnost internet konekcije.

Slika 27. Pregled telekomunikacionih usluga i strukture
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Mobilna telefonija pokriva sve dijelove općine signalom tri operatera, „BH Telecom“ kao vodeći, zatim „HT-eronet“ i „M-tel“. Pokrivenost općine internetskim vezama i signalima je, također, obezbijeđena, tj. postavljen je optički kabl na relaciji Goražde-Hrenovica što je doprinijelo poboljšanju kvaliteta PTT usluga.

Lokalna uprava

Za obavljanje poslova iz svoje nadležnosti, poslova lokalne smouprave i upravnih poslova iz samoupravnog djelokruga općine, kao i prenesenih poslova kantonalne uprave, općinski načelnik je organizovao slijedeće općinske službe za upravu, sa ukupno 28 zaposlenih radnika:

- Služba za geodetske, imovinsko-pravne poslove, obnovu i razvoj i prostorno uređenje,
- Služba za privredu, društvene djelatnosti, budžet, financije, boračko-invalidsko i socijalnu zaštitu i opću upravu,
- Služba za civilnu zaštitu.

Tabela 18. Osnovni pokazatelji kapaciteta Općinske uprave
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Iznos ulaganja u tehničko opremanje (informatizacija i sl.), KM	558	0	349	2881.13	7689.21
Broj računara	14	12	21	20	20
Iznos ulaganja u obuku osoblja, KM	120	200	220	0	275.5
Broj predmeta	1138	1061	1044	1135	1035
Postotak (%) riješenih predmeta	98	98	95	97	98
Postotak (%) prenesenih predmeta	2	2	5	3	2
Stopa zadovoljstva korisnika	95	95	93	95	95

Na osnovu tabelarno prikazanih podataka, može se vidjeti značajno relativno unaprjeđenje u pogledu ulaganja u tehničko unaprjeđenje od preko 180% u odnosu na 2016. godinu, međutim isto je u pogledu novčanog iznosa još uvijek skromno, kao i iznos ulaganja u obuku osoblja, koje je ipak objektivno značajno viši u odnosu na 2014. godinu (120 KM). Posebno treba imati u vidu da se broj predmeta na godišnjem nivou kreće oko 1000 predmeta, sa stepenom riješenosti od 98%, te da se provodi mjerenje zadovoljstva korisnika i da isto iznosi 95% u 2018. godini. Ova anketa je provođena 2018. godine kroz program Jačanje uloge Mjesnih zajednica u BiH koji je općina realizovala sa UNDP-om.

Zaključak

U općini Pale potrebo je unaprijediti sigurnost i kvalitet snabdijevanja vodom, posebno u pogledu laboratorije za ispitivanje kvaliteta vode i hlorinatora u rezervoarima Prača i Hrenovica, kao i smanjiti postojeće gubitke vode u starom vodovodnom sistemu u Prači. U naselju Prača ne postoji sekundarni kanalizacioni kolektor, urađena je samo primarna mreža. Septičke jame nisu kvalitetno izrađene, propustljive su, a u naselju Hrenovica, takođe, nema riješen problem kanalizacione mreže, te postoji isti problem septičkih jama kao i u naselju Prači. Dakle, u naselju Prača nastoji se izgraditi sekundarni kolektor kanalizacione mreže i postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda čime bi se omogućilo kvalitetno upravljanje otpadnim vodama i sistem stavio u funkciju. U naselju Hrenovica planira se izgraditi glavni kolektor kanalizacione mreže i tri sekundarna kolektora sa postrojenjem za prečišćavanje otpadnih voda. Time bi se zaokružio projekat upravljanja otpadnim vodama u dolinskom najnaseljenijem dijelu općine Pale. Po pitanju efikasnosti utroška energije, javni objekti nisu izvedeni u skladu s energetske standardima, postoje veliki gubici toplotne energije. Nije riješen pristupi invalidnim osobama u sve javne objekte. Javna rasvjeta nije izvedena u skladu s mjerama energetske efikasnosti, u tom pogledu značajna je potrošnja el. energije i mala osvjetljenost, a značajni godišnji troškovi.

Po pitanju putne infrastrukture, lokalni putevi nisu zadovoljavajućeg kvaliteta. Većina lokalnih puteva su makadamski i zahtjevaju značajna sredstva u njihovo održavanje ili pak asfaltiranje. Nekategorisani putevi su takođe makadamski i iste treba u narednom periodu uređivati. Izgradnjom tunela "Hranjen" bi se omogućila kvalitetna putna veza Prače sa Sarajevom, te bi se modernizovao i sadašnji put za Sarajevo kroz realizaciju ovog suštinski važnog projekta, ali riješila putna veza sa Goraždem kao sjedištem Bosansko-podrinjskog kantona. Puštanjem u promet brze ceste Goražde-Sarajevo, Prača bi se nalazila na glavnom prometnom putu koji bi uvezivao ogromno privredno područje istočnih zemalja sa Sarajevom i koridorom 5c čime bi

se otvorile brojne razvojne pogodnosti ovog područja, a u isto vrijeme Prača bi postala atraktivna za nova investiciona ulaganja.

g) Zaštita okoliša/životne sredine uključujući smanjenje rizika od katastrofa/nesreća

Zaštita vazduha

Kvalitet zraka je uslovljen gustoćom i karakterom izvora emisije tvari onečišćivača i prirodnim faktorima (meteorološkim, klimatološkim, orografskim). Teritorijalno su u većem dijelu Federacije BiH ovi faktori takvi, da ne prouzrokuju značajno pogoršanje kvaliteta zraka, ali je situacija suprotna u većim urabnim cjelinama). Na teritoriji Općine ne provodi se kontinuirani monitoring kvaliteta vazduha, međutim općina sa aerozagađenjem nema problema čak ni u zimskom periodu.

Zaštita tla

Tlo na području općine Pale degradirano je uslijed različitih okolnosti kao što su gradske deponije, divlje deponije, erozije tla kao posljedica nekontrolisane sječe šuma, klizišta, minska polja, zaštitni pojasevi na cestama, dalekovodima i drugim infrastrukturnim sistemima, nekontrolisane upotrebe vještačkih gnojiva i sredstava za zaštitu biljaka i dr. U općini nema industrijskih zagađivača tla. Mada posebna istraživanja nisu provedena, posebno treba navesti nesanitarnu deponiju "Šainovići", koja tokom dužeg vremenskog perioda otpad i procjedne vode otpušta u zemlju zajedno sa štetnim materijama (polutantima) koje kroz tlo dolaze do rijeka i podzemnih tokova koja se mogu koristiti za izvorišta te dovesti i do zagađena vodotokova. Takođe, procjena je da na području Općine postoji **cca 400 septičkih jama**. Većina je nekvalitetno urađena i nema projektnu dokumentaciju. Ovakva rješenja dugoročno zagađuju tlo, podzemne i površinske vode.

Zaštita voda

Hemijska onečišćenja od industrije opasnija su od bakterioloških, pošto su trajna i uzrokuju štetne posljedice niz godina poslije kontaminacije. Kod procjene kvaliteta vode važno je odrediti količinu polutanata koji imaju toksično djelovanje, troše kisik iz vode, izazivaju eutrofikaciju i druge neželjene posljedice. Onečišćenje površinskih vodotoka je vrlo složen proces, a može u nekim slučajevima biti i vrlo opasan. Glavni zagađivači vodotoka rijeke Prače locirani su uzvodno od naselja Prača na udaljenosti od 7km (teritorija entiteta RS) Tamo su locirani pogoni za uzgoj tovnih svinja koji svoj otpad nerijetko odlažu u vodotok rijeke Prača čime se direktno utiče na zagađenost vodotoka i uništenje flore i faune nizvodno na teritoriji općine Pale. Vodotok rijeke Prače se zagađuje najvećim dijelom sa teritorije RS, tj. iz Podgraba gdje je farma tovnih prasadi koja fekalije ispušta direktno u vodotok Prače i Fabrika za preradu drveta koja takođe otpad i otpadne vode ispušta direktno u vodotok Prača. Negdje oko 15 % ruralnog područja je kontaminirano minama iz proteklog rata.

Upravljanje otpadom i energetska efikasnost

Upravljanje otpadom na području općine Pale, povjereno je JKP "Prača" Prača, koje ima 13 zaposlenih radnika. Osnevnje djelatnosti preduzeća su: prikupljanje i tretman otpada, opskrba vodom i odvodnim vodama, održavanje lokalnih puteva, održavanje javne rasvjete. U preduzeću je izražen je nedostatak opreme i mehanizacije kao i kvalifikovane radne snage, da bi se adekvatno pokrila djelatnost na teritoriji Općine, postotak naplate odvoza komunalnog otpada je takođe relativno nizak i iznosi oko 75%, ali je ipak značajno viši u odnosu na 2014. godinu kada je iznosio svega 50%. Po pitanju upravljanja otpadom, sa stanovišta dispozicije i otklanjanja čvrstog otpada, može se konstatovati da ovo pitanje za općinu Pale nije riješeno na higijenski način i na propisan način tj. **deponiju "Šainovići"**.

Takođe, nesavjesnošću stanovništva općine dolazi do odlaganja otpada uz rijeke, dok postoje legalne deponije na koje bi se trebao odlagati otpad.

Tabela 19. Struktura prikupljenog otpada i deponija
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Količina otpada prikupljenog tokom godine- m ³	250	280	310	343	360
Količina otpada prikupljenog tokom godine-koji je adekvatno pohranjen m ³	250	280	310	343	360
Količina otpada koji nije prikupljen tokom godine- m ³ -procjena (odložen na „divlje“ deponije i sl.)	100	70	75	60	50
Broj divljih deponija na području općine-procjena	15	12	13	10	7
Broj saniranih divljih deponija na području općine	4	3	0	3	0
Iznos investicija u održavanje postojećih deponija (KM)	0	30000	0	0	0
Broj MZ-a pokrivenih organiziranim prikupljanjem otpada	2	2	2	2	2
Broj kontejnera za kolektivno prikupljanje otpada na području općine	40	40	80	80	80

Godišnje se u općini Pale prikupi oko 360m³ komunalnog otpad, a procjena je da negdje oko 50m³ završi na divljim deponijama kojih na teritoriji općine trenutno ima sedam (7). Posebno su aktivne divlje deponije: Brdarići-nalazi se neposredno iza sela brdarići. do deponije se dolazi makadamskim putem Prača-Brdarići; Datelji-nalazi se neposredno iznad sela datelji. do deponije se dolazi lokalnim putem za Prača-Orahovice; Hrenovica-nalazi se neposredno iznad naselja Hrenovica, iznad vojne kasarne, do deponije se dolazi lokalnim putem Hrenovica – Crvene Stijene; Srednje-nalazi se neposredno ispod naselja Gornje Bare u mjestu srednje. do deponijese dolazi lokalnim putem Goražde-Hrenovica-Prača.

U 2017. godini sanirane su 3 divlje deponije otpada od ukupno 10 koje su tada postojale. Nažalost od 2015. godine nisu zabilježene investicije u pogledu održavanja postojećih deponija otpada.

Za potrebe odlaganja otpada koristi se nesanitarna deponija „Šainovići“, u toku je izrada glavnog projekta sanacije deponije, kojim se planira na tom lokalitetu izgraditi zeleni otok, a nekorisni otpad odvoziti na regionalnu deponiju u Goraždu. Problem je izražen kod izdavanja dozvola jer Federalno ministarstvo nije nadležno, a Kantonalno ministarstvo zbog nedostajuće zakonske regulative do sada nije moglo izdati tu dozvolu. Općina je uradila Projektну dokumentaciju na bazi idejnog projekta sanacije deponije sa svim pratećim elaboratima. Na nivou Kantona nije određena lokacija za regionalnu deponiju i to je jedan od ključnih problema u daljem odlaganju i upravljanju otpadom.

Takođe, u proteklom periodu nije bilo finansijskih ulaganja u energetske efikasnost stambenih objekata iz javnih sredstava, osim 2017. godine(objekat Doma Zdravlja Prača, ambulanta Hrenovica i zgrada Općine), mada je očigledno da kao takvi javni objekti na teritoriji općine nisu efikasni, s obzirom na značajne troškove električne energije za zagrijavanje i javnu rasvjetu. U narednom periodu treba razmišljati o alternativnim izvorima energije, posebno ako uzima u obzir značajan potencijal biomase u općini, tj. ostataka u preradi i sječi drveta. Sa

aspekta efikasnosti grijanja, sistem centralnog grijanja u općini ne postoji, ali postoji određeni broj individualnih kotlovnica, a najveći broj domaćinstava koristi ogrjevno drvo za zagrijavanje i individualna ložišta.

Tabela 20. Ulaganja u energetska efikasnost/troškovi korištenja energenata
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Iznos ulaganja u energetska efikasnost objekata u općinskom vlasništvu (stanovi, poslovni prostori), KM	0	0	0	16987.22	0
Ukupan iznos za nabavku energenata za zagrijavanje objekata u vlasništvu općine, KM	1726.92	5356.08	2077.14	3088.8	1544.4
Ukupan iznos računa električne energije u objektima u vlasništvu općine, KM	23699.1	22658.95	21933.4	21084.6	23870.91

Zaštita bioraznolikosti

Prirodna i geografska raznolikost prostora, netaknuta priroda, sačuvana flora i fauna, predstavljaju važan resurs općine Pale i osnovu za razvoj općine. U sastav planinskih dijelovima Općine, koje ostvaruju kontinuitet između šumskih i nešumskih ekosistema ulazi najzdravije planinsko voće. Planinski pejzaži sa obiljem zdrave planinske hrane su područje stočarstva od prošlosti do danas. Planinska staništa su naročito pogodna za produktivno ovčarstvo.

Najveću površinu općine zauzimaju poljoprivredne površine, naselja, šumske goleti i ostalo koje zauzimaju ukupno 70,1%, dok šume kitnjaka i običnog graba zauzimaju 20,7% teritorije općine. Ostatak realne šumske vegetacije površinski pripada šumama bukve i kitnjaka. Realna šumska vegetacija je u nižim predjelima predstavljena hrastovim fitocenozama-šume sladuna i cera (*Quercetum frainetto-cerris*), iznad njih su šume kitnjaka i cera (*Quercetum petraeae montanum*), odnosno šume kitnjaka (*Quercetum petraeae montanum*), na toplijim mjestima, dok su na hladnijim mjestima šume bukve. Ovdje su vrlo rijetko zaostale enklave šume bukve i jele sa smrčom (*Piceo-Abieti-Fagetum*). Za više predjele karakteristične su: fitocenoze bukve (*Fagetum montanum illyricumet Luzulo-Fagetum*), šume bukve i jele sa smrčom (*Piceo-Abieti-Fagetum*), šume jele i smrče (*Abieti-Piceetum*), kao i šume subalpinske smrče (*Piceetum subalpinum*).

Pored ovih vegetacijskih na tlu općine preovladavaju agrarno-ziradne površine (njive i livade), a značajni dio prostora je i tehnički osvojen. Kanjon rijeke Prače od Kaljana do entitetske linije nizvodno od naselja Kaljani je zaštićeno područje kroz koje se protezala uskotračna pruga za Višegrad. To područje je u prostornoj osnovi BPK Goražde utvrđeno kao zaštićena oblast bogata biljnim i životinjskim vrstama u prirodnom okruženju. Takođe, napodručju općine Pale potrebno je zaštititi prirodne i društvene cjeline, prije svega **stari grad Palovac, Kanjon rijeke Prače, Semiz Alipašino turbe i Harem Džamije u Prači, Stari turski cjevovod u Prači, nalazište stećaka Komrani, Pavlovac**. Za navedeno je potrebno izvršiti izradu projekata i zaštititi ih u skladu sa dokumentacijom.

Smanjenje rizika od nesreća i sigurnost građana

Organizacija i funkcioniranje sistema zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća ostvaruje se putem civilne zaštite koja predstavlja organizovan oblik zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u općini Pale, a vrši se na način i postupak utvrđen Zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća („Službene novine Federacije BiH“ broj: 39/03, 22/06 i 43/10), podzakonskim propisima, propisima kantona koji uređuju oblast zaštite i spašavanja i propisima općine.

U akcijama zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara u općini Pale mogu biti angažirane sljedeće snage Jedinice Civilne zaštite opšte namjene. Samostalni vodovi civilne zaštite opšte namjene formiraju se na teritorijalnom načelu za mjesnu zajednicu, odnosno mjesno područje. U općini Pale formiraju se samostalni vodovi opšte namjene i to u mjesnim zajednicama: Prača, Hrenovica, Vražalice i dio naseljenog mjesta Bulozu u mjesnim područjima: Bulozu, Kaljani, Prešpica, Čeljadinići-Lunje, Čemernica-Bare, Komrani, Datelji. Brdarići i Voznica sa ukupno **89 pripadnika**.

U sklopu Službe Civilne zaštite djeluje i Centar za obavještanje i uzbunjivanje i Dobrovoljno vatrogasno društvo „Prača“. Isti su u saradnji sa Federalnom upravom Civilne zaštite (FUCZ) realizovali projekat čišćenja ruševnih objekata. Također je obnovljena zaštita privatnih imanja, na kritičnim mjestima, od izlivanja rijeke Prače. Zaštita od poplave je izvedena u prirodu 2016.-2018. godine (projekat izrade obaloutvrde na rijeci Prači u naseljima Prača i Hrenovica) i time je izvršena zaštita privatnih imanja od izlivanja rijeke Prače. Projekat čišćenja ruševina se vrši kontinuirano svake godine od 2015. godina do danas i izvjesno je da će biti nastavljano do konačnog rasčišćavanja ruševina. Opremljenost kao i snaga jedinica zaštite i spasavanja uglavnom se svodi na opremu DVD, od kojih je značajno izdvojiti: Navalno vozilo (1000l), terensko vozilo (1), agregat (1), pumpa za vodu (2), naprtanjače (15). Oprema nije dovoljna te je potrebno planirati nabavku adekvatne opreme.

Općina Pale odnosno općinski štab Civilne zaštite svake godine u skladu sa Planom korištenja posebnih sredstava za zaštitu i spašavanje odnosno finansijskim mogućnostima planira određena finansijska sredstva za ove namjene. Imajući u vidu sadašnju finansijsku situaciju, teško je odgovoriti neophodnima zahtjevima, međutim, treba voditi računa da se najneophodnija materijalno-tehnička sredstva (MTS) i oprema trebaju nabaviti u što kraćem mogućem roku, te obezbijediti sredstva za edukaciju i obuku pripadnika struktura Civilne zaštite i građana za preduzimanje mjera zaštite i spasavanja.

Općina je **izgradila vatrogasni dom za DVD „Prača“** koje ima pet (5) članova-vatrogasaca. Na teritoriji Općine je deminirano oko 30000 m² površine. Od ove površine, najveći dio je deminiran (55%) u toku 2018/2019. godine, dok je ranije deminiran dio u periodu od 1997-2018. godine.

Općina je tokom 2019. godine donijela osnovna akta zaštite: **Procjenu ugroženosti od prirodnih i druge nesreće i pripadajući Plan zaštite od prirodnih i drugih nesreća općine Pale, Procjenu ugroženosti od požara i pripadajući Plan zaštite od požara.**

Od navedenih opasnosti elementarnih nepogoda i drugih opasnosti, potrebno je izdvojiti zemljotrese, poplave i klizišta, požare, ugroženost MES i NUS.

Područje općine Pale nalazi se u zoni trusnosti od 7°MCS /Merkaliju/, te zgrade i individualni objekti nisu otporni na seizmička pomijeranja. Najpovoljnije površine za urbanizaciju Prače i Hrenovice leže na rastresitim šljunkovito-pjeskovitim nanosima, materijalima loših seizmodinamičkih osobina, pa se mora voditi računa o seizmičkim kutijama gradnje objekata. Uslovno stabilni tereni javljaju se na padinskim stranama. Nestabilni tereni su vezani za područje aktivnih i privremeno stabilnih klizišta i padine sa depilepsijama. U toku jedne godine na teritoriji općine Pale registruje se u prosjeku oko 200 zemljotresa. Od tog broja, svake godine budu dva do tri zemljotresa koji mogu izazvati osjetljivo podrhtavanje tla ili nanijeti manju materijalnu štetu na građevinskim objektima. Od 1900. godine od kada se zemljotresi instrumentalno registruju, zabilježen je 71 zemljotres čija je magnituda bila preko 3,0 Rihtera ili intenzitet veći od V stepeni Merkalijeve skale.

Tabela 21. Pregled ugroženosti klizištima na teritoriji Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Broj registriranih klizišta na području općine	7	7	7	7	7
Broj stanovnika direktno ugroženog klizištima	66	53	50	47	44
Broj stambenih objekata direktno ugroženih klizištima	21	21	21	21	21

Na teritoriji općine Pale registrovano je 7 lokaliteta gdje su se pojavila klizišta i odroni zemljišta manjih intenziteta a to su: **Turkovići, Prešpica, Podnehaje, Mihalj, Međugradi, Brdarići i Gaz.** Na navedenim lokacijama nije vršena sanacija te je potrebno pratiti stanje na ovim područjima radi sigurnosti ljudi i materijalnih dobara. Od pomenutih lokacija aktivno je klizište u Turkovićima gdje je direktno ugroženo osam porodično-stambenih objekata dok su ostala djelimično aktivna. Jedan od glavnih uzorak pojave klizišta i odrona je nekontrolisana eksploatacija šume i bespravna gradnja objekata (oko 20% od ukupnog broja izgrađenih objekata). I pored 7 aktivnih klizišta, nije bilo ulaganja u sanaciju istih od 2014. godine.

Tabela 22. Pregled ugroženosti poplavama na teritoriji Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Površina ugrožena poplavama (m ²)	772500	772500	772500	314700	314700
Poplavljena površina (m ²)	410000	0	550000	0	0
Dužina vodotokova na području općine (m)	35500	35500	35500	35500	35500
Dužina uređenih vodotokova na području općine (m)	200	200	200	6,600	6,800
Dužina poplavno rizičnih vodotokova na području općine (m)	20500	20500	20500	13900	13600
Broj stanovnika koji su potencijalno ugroženi poplavama	320	335	340	170	170
Dužina godišnje saniranih vodotokova na području općine (m)	200	200	6000	6000	6000
Nivo ukupnih investicija u sanaciju vodotoka (KM)	90977.50	34589.29	0	0	0

Nivo općinskih investicija u sanaciju vodotoka (KM)	90977.5	34589.29	0	0	0
Broj stambenih objekata potencijalno ugroženih poplavama	120	120	120	50	50
Broj poslovnih objekata potencijalno ugroženih poplavama	3	3	3	2	2
Broj zaposlenih u poslovnim objektima potencijalno ugroženim poplavama	20	20	20	18	18
Štete od poplava (KM)	1.200,000	0	524,066.00	0	0

Rijeka Prača ima veliko slivno područje sa više pritoka koje izviru i iznad 1000m nadmorske visine i imaju karakter bujičnosti, te zbog velikih nanosa drveća i raznih otpada često dolazi do začepjenja korita rijeke Prače gdje prijeti oštećenje mostova (Turkovići, Lunje, Mahalski most, mostovi na lokalnim putevima) i nanošenje šteta po materijalna dobra.

Za očekivati je da će klimatske promjene će na poplave utjecati u kratkoročnom i dugoročnom razdoblju, stoga treba obratiti pažnju na njih i provoditi mjere prilagođavanja uzimajući u obzir predviđene promjene.

Tabela 23. Pregled ugroženosti požarima na teritoriji Općine
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

	2014	2015	2016	2017	2018
Površina ugrožena požarima, ha	2663	2663	2663	2663	2663
Dužina protivpožarnih puteva, km	18	18	18	18	18
Broj stanovnika koji su ugroženi požarima	450	450	430	410	410
Broj stambenih objekata potencijalno ugroženih požarima	220	220	220	220	220
Broj poslovnih objekata potencijalno ugroženih požarima	7	7	7	7	7
Broj zaposlenih u poslovnim objektima potencijalno ugroženim požarima	45	45	45	45	45
Štete od požara (KM)	0	3000	0	3500	0

Na području općine Pale u proteklih deset godina zabilježen je veći broj šumskih požara. Gledano s aspekta reljefa, na razvoj požara utječe više faktora-nagib terena, područja različite vlažnosti, temperature zraka i tla, temperaturne inverzije, izloženost suncu ili zasjene, izloženost vjetru ili zavjetrine. Postoje dva kritična razdoblja povećane pojave požara na otvorenom prostoru:

- **Proljetno**-mjeseci mart i april (osobito praćeno sušom i vjetrom, dok nije počeo proces ozelenjavanja vegetacije) kada nastaje povećan broj požara. Povećani broj požara posebno je izražen kao posljedica spaljivanja korova i ostalog biootpada zaostalog nakon čišćenja poljoprivrednih i šumskih površina.
- **Ljetno**-mjesec juli, avgust, septembar, također, nastaje povećan broj požara, ukoliko se poklopi sušno razdoblje i ostali ekstremni meteorološki uslovi (jak vjetar, visoka temperatura, suhoća zraka i udari groma).

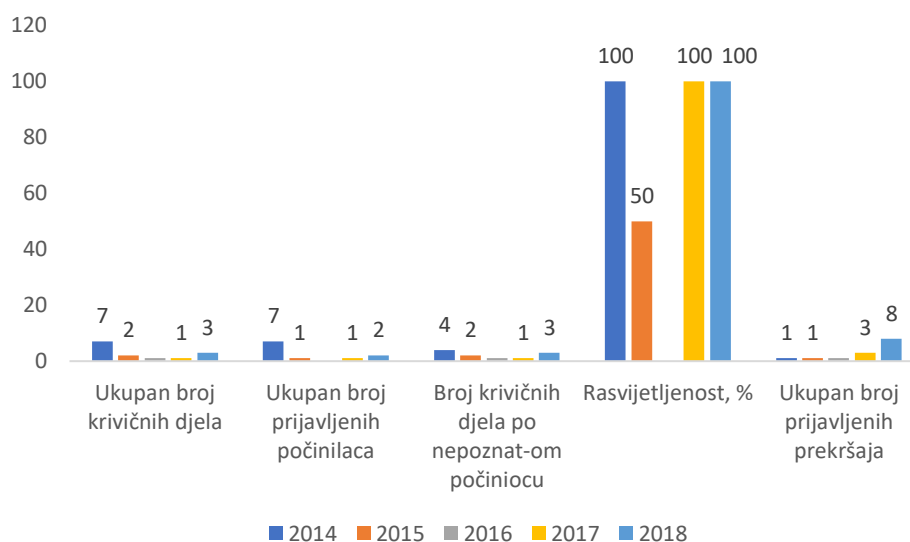
U proteklom periodu, nije bilo investicija u sanaciju protivpožarnih puteva. Profesionalna vatrogasna jedinica je imala ukupno 5 intervencija u toku 2018. godine.

Takođe, na ukupni razvoj Općine, s obzirom da se radi o poljoprivrednom području, mogu uticati elementarne nepogode: suša, tuča i grad, mraz ali i druge vrste masovnih ljudskih (CoVID-19 i dr.), životinjskih i biljnih bolesti i dr. Iskustveno, u periodu od 4 godine pojavljuju se suša i mraz, a nerijetko je izražen i grad, kao i bolesti stoke čiji intenzitet i obuhvat je teško predvidjeti i njihov uticaj na razvoja poljoprivrede, kao što je bilo teško predvidjeti posljedice CoVID-19 na ukupni razvoj privrede na makro i mikro planu.

Tabela 24. Pregled ugroženosti i kontaminiranosti MES i NUS
(Izvor: Općinska uprava općine Pale)

Kategorija	Površina (ha)	% ukupne površine općine
I- lokaliteti koji su u svakodnevnoj civilnoj upotrebi, lokacije repatrijacije izbjeglica i raseljenih osoba, lokacije za obnovu i rekonstrukciju infrastrukture i ekonomije	3,2	12,14
II -lokaliteti koji su povremeno u upotrebi ili su u kontakt-zoni sa lokacijom iz I kategorije, ekonomski resursi	7,3	27,70
III -periferni lokaliteti	15,84	60,121
Ukupno	26,35	100

Na području općine Pale sumnjiva minska područja locirana su na desnoj strani rijeke Prače od entitetske linije, preko sela Brdarići, sela Vihara i Kamenice te kompletno naselje Vražalice, međutim, ohrabruje činjenica da u 2018. godini na području Bosne i Hercegovine nije bilo nastradalih osoba zbog aktiviranja NUS-a i MES-a.

Slika 28. Pregled opšte sigurnosti građana
(Izvor: MUP BPK)

U strukturi počinitelja krivičnih djela nije bilo maloljetnika, sva krivična djela u 2018. godini su pričinjena po nepoznatom počiniocu, od kojih su sva krivična djela rasvijetljena (100% rješenost). U strukturi krivičnih djela 66,66% su imovinski delikti (2) i 33,33% krivična djela narkomanije (1).

h) Stanje prostorno planske dokumentacije

Općina Pale **nema općinski prostorni plan**. Kao osnovni prostorno-planski dokument primjenjuje se Prostorni plan BPK Goražde za period 2016-2036. godina. Glavni nosilac izrade ovih planova na području općine je Služba za geodetske, imovinsko-pravne poslove, katastar nekretnina, prostorno uređenje i komunalnu djelatnost općine Pale. Kancelarijski dio izlaganja podataka, premjera i utvrđivanje prava na nekretninama je završen i ti podaci su preuzeti od strane Općinskog suda u Goraždu. Rješavanje spiskova prijava stranaka je također završeno, u toku je obrada tih podataka u JP „Geodetski zavod BiH“ Sarajevo. Potpisan je Ugovor sa JP „Geodetski zavod BiH“ i u toku je dalja realizacija Projekta „Digitalizacija katastra“. Građevinarstvom se bavi Javno stambeno-komunalno, građevinsko i uslužno preduzeće Prača.

Zaključak

U pitanju zaštite zemljišta i voda, i time vezanom pitanjem odlaganja otpada, potrebno je na području BPK konačno riješiti pitanje odlaganja otpada i pitanje regionalne deponije. Zaštita šuma predstavlja jedan ozbiljan problem, s obzirom da je veliki broj šumskih područja pretrpio značajna devastiranja tokom ratnih dejstava, a nakon toga su izostale adekvatne systemske i organizirane sanacione mjere koje treba da uključe angažovanje i naučne javnosti koja je referentna u ovoj oblasti. Za zaštitu šuma je potrebno provesti niz edukativnih radionica i povećati svijest građana o potrebi zaštite šuma. Insistirati da se izrađuje šumska osnova u kojoj će se planirati sječa za preradu drveta, a da se izvozi i prodaje u ogrev samo škartirana drvena masa. Stimulisati drvno-prerađivačku djelatnost i poticati ulagače da ulažu u općinu Pale kao privlačnu sredinu.

Kao prioritet, u odlaganju otpada neophodno je sanirati postojeću deponiju otpada u Šainovićima i ukloniti divlje deponije otpada. Zatim izgraditi jedan zeleni otok sa reciklažnim dvorištem za odvajanje otpada, nako čega je potrebno organizovati prodaju sekundarnih sirovina iz otpada i odvoz nekorisnog otpada na uređenu deponiju koja ima izdatu dozvolu za rad koja će najvjerojatnije biti na teritoriji Garda Goražde. U pogledu zaštite voda, izgradnja kanalizacione mreže nameće se kao prioritet. Za otpadne vode je potrebno realizovati projekat izgradnje sistema kanalizacione mreže sa postrojenjima za naselja Prača i Hrenovica, kao i rješenje zagađenja vodotoka od strane farme u susjednoj opštini Pale (RS).

Po pitanju zaštite od poplava, vodotok rijeke Prače nije do kraja uređen i treba nastojati zaštititi isti po pitanju zagađenja kroz projekte međuopćinske saradnje sa opštinom Pale (RS), naime rijeka Prača često bude zagađena zbog firmi zagađivača iz susjedne općine.

Potrebno je opremiti vatogasno odjeljenje zaštitnom opremom za gašenje požara, zatim nabaviti navalno vozilo za gašenje požara na el. instalacijama, zapaljivim materijama i sl. te opremiti centar za osmatranje i obavješavanje i staviti ga u 24 satnu funkciju.

i) Analiza budžeta i projekcije sredstava za finansiranje realizacije strategije razvoja

U periodu od 2015. godine, prihodi budžeta općine Pale, kreću se oko 1 mil. KM, a značajno su rasli tokom 2019. godini na 1,119 mil. KM, najviše su rasli neporezni prihodi na 157, 730 KM kao u kapitalne potpore u iznosu od 376,196 KM (dok su 2015. godine iznosile 0KM). U skladu sa kretanjem i rastom budžeta općine Pale, rasli su i kapitalni rashodi i u 2019. godini iznosili su preko 381 hilj.KM. Pregled prihoda i rashoda općine Pale u periodu 2015-2019. godina, prikazan je tabelarno.

Tabela 25. Pregled prihoda i rashoda Budžeta općine Pale 2015.-2019. godina

OPIS	2015	2016	2017	2018	2019
PRIHODI					
UKUPNI PRIHODI	1,171,905	902,552	1,005,096	1,031,483	1,119,541
PRIHODI OD POREZA	174,767	184,151	177,601	206,393	210,455
NEPOREZNI PRIHODI	105,728	60,432	80,841	91,982	157,730
TEKUĆE POTPORE	891,410	657,969	557,822	524,500	363,950
KAPITALNE POTPORE	0	65,538	188,663	205,700	376,196
KAPITALNI PRIMICI	0	0	169	2,908	11,210
RASHODI					
UKUPNI RASHODI I IZDACI	1,116,491	968,177	1,058,769	1,090,339	1,174,437
TEKUĆI RASHODI	824,041	741,355	733,006	813,549	783,992
KAPITALNI RASHODI	256,730	218,698	305,895	235,357	381,167
KAPITALNI IZDACI	35,720	8,124	19,868	41,433	9,278

(Izvor: Općinska uprava Pale)

Osvrt na finansiranje tokom prethodnog perioda implementacije strategije: Od ukupno Strategijom planiranih sredstava od 12 mil. KM, tokom perioda 2008-2019. godine realizirano je 91,60%. Struktura planiranih sredstava je predviđala finansiranje od 15% iz budžeta općine i finansiranje iz eksternih izvora od 85%. Usljed manje realizacije sredstava iz budžeta te zbog vanrednog priliva iz donatorskih sredstava tokom 2008-2019. godine, struktura realiziranih sredstava nije značajno izmjenjena u odnosu na inicijalni plan, gdje je 88% ostvareno iz vanjskih izvora a 12% iz budžeta. Kada je riječ o strukturi finansiranja po sektorima razvoja, sektorskim planovima implementacije je bilo predviđeno da se za sektor ekonomskog razvoja izdvoji 22%, za društveni sektor 8% a za sektor zaštite životne sredine 70%. Zbog slabe ekonomske situacije koja je uticala na obim realizacije sredstava, za ekonomski sektor je izdvojeno 28%, za sektor društvenog razvoja 12% te za sektor zaštite životne sredine 60%.

Obrazloženje prognoze sredstava za period 2021.-2027. godine: Prognoza finansiranja razvojne strategije za period 2021.-2027. godine pripremljena je uzimajući u obzir (i) trend izdvojenih sredstava u periodu 2014.-2019. godine; (ii) budžet za 2019 i projekcije DOB-a za 2020. te 2022.godinu (iii) očekivana dopunska sredstva iz ostalih eksternih izvora; (iv) očekivani blagi rast prosječnih izdvajanja od 1%; (v) ograničenja u pogledu akumuliranih obaveza i zaduženosti kao i drugih rizika. U periodu 2014.-2019. godine, za implementaciju

strategije se ukupno izdvojilo 1.908 443 KM iz budžetskih i eksternih izvora, i to prosječno 318.074 KM godišnje. Iz budžeta je izdvojeno ukupno 234.383 KM, godišnje u prosjeku 39.064 KM, iz eksternih izvora 1.674 060 KM, prosječno 279.010 KM.

U pogledu budžeta za 2019. godinu, za implementaciju strategije je okvirno predviđeno 28.683 KM dok je iz eksternih izvora predviđeno 406.196 KM. Na osnovu operativnih evidencija, iz budžeta je do izrade ove procjene realizirano 10.000 KM te iz eksternih izvora 381.000 KM. Ovi podaci ukazuju da tokom 2019. godine nije došlo do značajnih izmjena trenda realizacije izdvajanja za finansiranje strategije u odnosu na prethodne godine. U pogledu projekcije DOB-a za 2019. i 2021. godinu, za kapitalne projekte i ostale investicione značajne projekte je okvirno predviđeno 769.000 KM.

Kada je riječ o finansijskom stanju općina Pale, akumulirane obaveze su na dan 31.12. 2019. godine u iznosu od 210.563 KM. Za servisiranje kreditnih obaveza u narednih 5 godina će biti potrebno godišnje izdvajati oko 0,00 KM. U pogledu ostalih mogućih finansijskih obaveza koje mogu uticati na mogućnosti finansiranja razvojne strategije najviši rizik se odnosi na neredovan grant BPK-a i pomoći od Vlade FBiH. Prognoza je pripremljena putem konsultacija ključnih članova Razvojnog tima i Službe za finansije te je usaglašena sa Načelnikom općine Pale. Prognoza će biti korištena kao polazna osnova za pripremu sektorskih planova revidirane razvojne strategije općine.

Tabela 26. Pregled procjene po glavnim izvorima finansiranja za period 2021.-2027.

Izvori finansiranja lokalne razvojne strategije, (KM)	Okvirna procjena po godinama, 000 KM							UKUPNO (KM)
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	
Iz budžeta Općine	200	300	350	250	300	200	184	1.784
Iz eksternih izvora (Budžet FBiH; Budžet BPK, JP i dr.)	1.180	1.200	1.220	1.020	1.120	1.020	1.048,5	7.808,5
Iz eksternih izvora (IPA, donatori i dr.)	25,5	40,5	42	45	47	48	50	29.5
UKUPNO	1.405,5	1.540	1.612	1.315	1.467	1.268	1.282,5	9.890

(Izvor: Općinska uprava Pale)

Tabela 27. Prijedlog okvirne raspodjele finansiranja po sektorima razvoja, KM

Ekonomski sektor	Društveni sektor	Sektor zaštite okoliša	Ukupno
1,600,000	4,140,000	4,150,000	9,890,000

(Izvor: Općinska uprava Pale)

Napomene /obrazloženja

Iz Budžeta općine Pale	- Očekuje se priliv sredstava na ime naknade za korištenje državnih šuma, prihoda na osnovu naknade za promet nekretnina na području općine, te davanje prava na eksploataciju prirodnih resursa i sl. 1,784,000KM
Eksterni izvori (kredit, entiteti, kantoni, država, javna preduzeća i privatni izvori, sl.)	Prihodi od kantona i vlastitih izvora finansiranja (infrastrukturni objekti na području MZ, lokalni putevi, kanalizaciona mreža, zgrade socijalnog stanovanja i sl). Izgradnja obale otvrde na rijeci Prača 6,500,000 KM, projekat podržala Svjetska banka i ona vrši sva plaćanja direktno izvođača radova, određeni infrastrukturni projekti MZ koji su se realizovali sa UNDP-om, plaćanje dobavljača su oni direktno vršili, izgradnja zgrade socijalnog stanovanja, realizacija se vrši putem Federalnog min. izbjeglih i raseljenih lica i sl. Ukupno-7,808,000KM.
	-

Iz eksternih izvora (IPA, donatori i ostalo) (u KM)	- Sufinansiranje zajedničkim projektima u oblasti zdravstva, kulture i ostalih socijalni programa. Aplicirani projekti 297,000KM
---	--

2.2 SWOT analiza i strateško fokusiranje

SWOT analiza predstavlja most između sadašnjeg stanja, koje je utvrđeno analizom i željenog budućeg stanja koje je definisano strategijom razvoja općine. Interni faktori, **snage** koje općini Pale pružaju konkurentne prednosti, čineći ovo područje atraktivnim mjestom za život i poslovanje s jedne strane i **slabosti** koje predstavljaju prepreke ili ograničenja za razvoj općine Pale s druge strane. Eksterni faktori, **prilike** općina treba koristiti i istovremeno izborom odgovarajuće strategije minimizirati uticaj **prijetnji**.

SNAGE	<ul style="list-style-type: none"> - Povoljan geografski položaj za specifične poslovne djelatnosti - Blizina glavnog grada BiH - Značajni poljoprivredni resursi - Veoma očuvana životna sredina bez zagađivača - Značajna prirodna bogatstva (šume, pitke vode, mineralne vode) - Relativno niski troškovi života - Raznolikost biljnog i životinjskog svijeta - Tradicionalna gostoljubivost - Dobra pokrivenost elektro-mrežom i telekomunikacijom - Dobra koordinacija lokalne samouprave sa MZ i građanima
SLABOSTI	<ul style="list-style-type: none"> - Nepovoljna demografska struktura stanovništva (pretežno starije stanovništvo) - Odlazak mladih u veće centre i inostranstvo - Mali broj stanovnika - Negativan prirodni priraštaj stanovništva - Nedostatak vlastitih finansijskih sredstava za razvoj - Nedostatak prostorno-planske dokumentacije - Nedostatak građevinskog zemljišta - Usitnjenost zemljišnih posjeda - Visok stepen nezaposlenosti - Neadekvatna putna komunikacija - Nedostatak stručnog kadra - Neadekvatna zdravstvena zaštita - Nepovoljan poslovni ambijent - Administrativne prepreke - Nedovoljna podrška poduzetničkim idejama - Negativni efekti privatizacije - Odsustvo programa prekvalifikacije i dokvalifikacije - Nepoštivanje donesenih zakona - Informatička nepismenost - Nedovoljna opremljenost JKP - Neadekvatno upravljanje otpadom i otpadne vode - Nedostatak strateških dokumenta - Kontaminiranost općine sa MES i NUS - Nerazvijeno javno-privatno partnerstvo - Neorganizovan plasman poljoprivrednih proizvoda - Neaktivnost mladih
PRILIKE	<ul style="list-style-type: none"> - Međunarodna, prekogranična i međuopćinska saradnja - Aktivnija uloga viših nivoa vlasti - Uspostavljanje partnerskih odnosa općine i poduzetnika

	<ul style="list-style-type: none"> - Razvoj poljoprivrede - Razvoj malih i srednjih preduzeća - Povratak stručnog kadra - Investicije dijaspore - Efikasnije korištenje prirodnih resursa (zemljišta, vode, šume) - Promocija prirodnih potencijala općine - Nove putne komunikacije - Savremeno prostorno planiranje - Obrazovanje mladih i stipendiranje deficitarnih kadrova - Dostupnost finansijskih sredstava iz EU fondova - Izgradnja adekvatne deponije za odlaganje otpada - Pronalaženje eksternih izvora finansiranja - Razvoj turističkih proizvoda - Jačanje nevladinog sektora
<p>PRIJETNJE</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Pogoršanje opšteg demografskog stanja - Intenzivniji odlazak visokoobrazovanog kadra i mladih - Pogoršanje saradnje s višim nivoima vlasti - Loš zdravstveni sistem - Nepovoljni kreditni uslovi - Nepostojanje tima za upravljanjem razvojem - Sporost u približavanju EU integracijama - Loša i spora provedba zakonskih rješenja kao i kontrola - Migracija stanovništva - Ekonomska kriza - Neorganizovanost državne uprave i birokratizam - Centralizacija poreskog i finansijskog sistema - Nepostojanje podrške izvoznim aktivnostima - Zakonska regulativa (politika dominirana strukom) - Pravna i politička nestabilnost (česte izmjene zakona) - Spor proces reforme u svim sferama života - Pogoršanje opšte, ekonomske i egzistencijalne situacije - Minorna uloga i nadležnosti općine - Visoka cijena električne energije i drugih energenata - Rad na crno - Prirodne (elementarne) i druge nesreće

Strateško fokusiranje

Strateško fokusiranje je dobiveno na osnovu prikupljenih podataka u socio-ekonomskoj analizi, koja obuhvata sve važne aspekte života i razvoja općine Pale i služi kao glavna podloga za kreiranje razvojnih pravaca i integraciju svih aspekata održivog razvoja, što podrazumijeva ravnomjeran ekonomski rast uz zaštitu okoliša i prirodnih resursa i istovremeno kreiranje pravičnog društva i smanjenje nejednakosti (**Okvir ciljeva održivog razvoja-SDG**). Kao važne slabosti općine Pale koje je potrebno istaći tu su svakako, odlazak stanovništva, relativno visoka stopa nezaposlenosti i izuzetno negativna stopa prirodnog priraštaja, sa jedne strane, neriješeni status poljoprivrednog zemljišta što smanjuju mogućnost za investiranje i građenje, nepovezanost primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačke industrije, neriješeno pitanje održivog upravljanja otpadom, s druge strane. Analizirajući konkurentne prednosti koje posjeduje općina Pale i njihovim spajanjem sa vanjskim prilikama sa jedne strane i povezivanjem slabosti i prijatnji, s druge strane, izvlače se odgovarajući fokusi na koje se treba koncentrisati u narednom strateškom periodu. Razvojni tim općine Pale se opredijelio za sljedeće strateške fokuse:

Tabela 28. Strateški fokusi

STRATEŠKI FOKUSI	
1.	Privlačenje novih investicija i razvoj MSP U cilju opšteg ekonomskog napretka lokalne potreban je novi iskorak u iznalaženju novih investicija i privlačenju MSP, iskorak u poljoprivrednoj proizvodnji, posebno biljnoj plasteničkoj proizvodnji i unapređenju sitnog stočarstva. Dakle, u poljoprivrednoj proizvodnji fokus je potrebno staviti na razvoj poljoprivrede bazirane na sitnom stočarstvu i plasteničkom proizvodnjom u povrtlarstvu, novim znanjima i tehnologijama, instalacijama novih objekata u poljoprivrednoj proizvodnji. Osnova ovog fokusiranja je na takvim poljoprivrednim proizvodima koji će imati uvećanu tržišnu vrijednost, proizvodima sa produženim rokom trajanja i mogućnostima plasmana ovih proizvoda na nova tržišta. Kada se govori o stvaranju pretpostavki za razvoj turizma, one su izvodive u ovom trenutku u pogledu šire međuopćinske saradnje i stvaranju jedinstvenog i zajedničkog turističkog proizvoda.
2.	Zaustavljanje negativnih demografskih trendova Općina Pale mora iskoristiti svoje prednosti, posebno prednosti blizine najvećeg urbanog centra u BiH, te postati mjesto atraktivno za život i rad svih kategorija društva, djece, mladih, žena, radno aktivnih, starijih osoba ali i svih osoba kojima je potrebna posebna socijalna zaštita. Kvalitet života građana treba unaprijediti kroz unaprjeđenje zdravstvene zaštite i novih usluga u zdravstvu stvaranjem uslova za dolazak i ostanak kvalitetnog medicinskog kadra, unaprjeđenje obrazovanja, usluga javne uprave, zatim kroz izgradnju društvene infrastrukture, sporta i kulture. S obzirom na intenzivne negativne demografske trendove, sve relevantne i ključne zainteresovane strane moraju preduzeti proaktivnu ulogu u realizaciji budućih projekata koji će unaprijediti postojeće stanje kvaliteta života građana općine Pale, što se odnosi i na značajne infrastrukturne

	projekte, u pogledu saobraćajne povezanosti ali i druge projekte zajedničke komunalne infrastrukture.
3.	<p>Zaštita okoliša i korištenje prirodnih resursa Općine za održivi razvoj zajednice</p> <p>Ovaj fokus usmjeren je ka racionalnom korištenju prirodnih resursa i zaštiti okoliša, kroz preduzimanje niza mjera u pogledu zaštite zemljišta, vode i vazduha i biodiverziteta općine Pale. Posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na rješavanje problematike održivog odlaganja otpada, zaštiti izvorišta, zaštiti od prirodnih i drugih nesreća, opasnosti od MES i NUS, te jačanju materijalnih i ljudskih kapaciteta u pogledu prevencije i opremanje, ali i novim mjerama energetske efikasnosti, posebno u javnim objektima. Na ovaj način stvaraju se određene pretpostavke za ugodniji ambijent za življenje, rad i život u općini Pale.</p>

2.3 Vizija razvoja i strateški ciljevi, sa indikatorima

Vizija razvoja

Vizija razvoja općine Pale zasnovana je na fundamentalnim vrijednostima stanovnika općine Pale, koje predstavljaju osnovu daljeg razvoja općine. Ona predstavlja sliku budućnosti općine Pale kakvim je vide građani koji su bili uključeni u proces izrade razvojne strategije. Iako vizija predstavlja idealnu sliku budućnosti općine, ona je ipak osnova za definisanje pravaca razvoja općine Pale. Vizija je orjentisana na budućnost (**2027.**) i osvrće se na prioriteta područja djelovanja te sadrži sve relevantne vrijednosti koje zajednica priznaje za komparativne prednosti u odnosu na susjedne zajednice i mogućnosti koje je potrebno iskoristiti na putu ostvarivanja opšteg razvoja i to ekonomskog, društvenog i razvoja i zaštite okoliša.

VIZIJA RAZVOJA OPĆINE PALE

Općina Pale, prepoznatljiva i privlačna zajednica, ekonomski razvijena, sa efikasnom lokalnom upravom, mjesto ugodnog života i očuvanog okoliša.

Strateški ciljevi, sa indikatorima

Polazeći od vizije razvoja, utvrđeni su sledeći strateški razvojni ciljevi koji se zasnivaju na razvoju privrede, društvenom i razvoju i zaštiti okoliša i definišu okvir za aktivnosti, čijim ostvarivanjem se općina Pale postavlja na put razvoja i prosperiteta.

Strateški cilj 1: Kontinuiran i održiv razvoj privrede

Općinu Pale karakteriše nizak nivo privrednih aktivnosti. Nosilac privredne aktivnosti u općini je poljoprivreda, s tim da je ista nije dovoljno ni intenzivna ni ekstenzivna. Pored navedenog općina Pale ima niz komparativnih prednosti za razvoj privrede posebno u sektoru malih i srednjih preduzeća (MSP).

Blizina najvećeg grada u BiH, te drugi investicioni potencijali, poput prirodnih potencijala, nisu dovoljno iskorišteni i stavljeni u funkciju održivog razvoja općine Pale. Takođe, i oni privredni objekti općine (koji su postojali na teritoriji Općine do 1992. godine) su prošli turbulentan tranzicioni period, ali su određeni objekti ostali neiskorišteni, te u tom pogledu postoje mogućnosti za privlačenje novih investicija. S obzirom da se radi o manjoj lokalnoj zajednici, općina Pale u privlačenju investicija mora nuditi niz pogodnosti, kako za investitore tako i za radnu snagu, te sve napore treba usmjeriti na rasterećenje investicija (pogodno zemljište i infrastrukturu) u cilju povećanja zaposlenosti na teritoriji općine Pale.

Strateški cilj 2: Unaprjeđenje kvaliteta života svih kategorija stanovništva

Osnovni problem u društvenom segmentu razvoja općine Pale jesu demografska kretanja, koja su izuzetno nepovoljna, kako u prirodnom (prirodni priraštaj) tako i ekonomskom kretanju stanovništva (ekonomske migracije). Nekoliko je faktora koji intenzivno utiču na ovu pojavu, a koji se mogu vezati sa ekonomskim prilikama i trendovima koji vladaju u općini, su u komunikacionoj izolovanosti općine u smislu sjedišta BPK i grada Goražde, a sa druge strane blizine Sarajeva i Sarajevskog kantona kako posebne administrativne jedinice, ali i opštem trendu odlaska mladih iz manjih centara poput općine Pale a ka većim urbanim centrima i cjelinama. Iz ovog razloga, svaki budući planski pristup, mora ponuditi unaprijeđen kvalitet društvenog života po pitanju zdravstvenog, socijalnog, obrazovnog, sportskog, kulturnog i opšteg društvenog napretka. Potrebne su takve mjere u općini Pale, uključujući kapitalne infrastrukturne investicije, koji će općinu Pale učiniti atraktivnom općinom za život i rad u koegzistenciji i korištenju prednosti blizine Sarajeva kao najvećeg tržišta za rad, ali i općine Pale kako mirne zajednice za život u blizini ovog centra.

Strateški cilj 3: Održivo upravljanje prirodnim resursima i zaštita okoliša

Primarni cilj u zaštiti okoliša općine Pale jesu prirodne vrijednosti i cilj da iste budu sačuvane i da se unaprijedi zaštita, a istovremeno da se u skladu sa principima održivog razvoja, takva sredina iskoristi za privredni razvoj lokalne zajednice. Općina Pale nije posebno prepoznatljiva zajednice (s obzirom da je novouspostavljena lokalna zajednica), međuti to je zajednica koja raspolaže očuvanim prirodnim resursima, zemljištem, šumom, vodom. U cilju zaštite vode, tla, vazduha, potrebno je sinergijom svih učesnika raditi na rješavanju pitanja očuvanja biodiverziteta, sanaciji divljih deponija i održivim rješenjem upravljanja otpadom u cilju smanjenja zagađenja komunalnim i drugim otpadom. Održivim korištenjem prirodnih resursa i trajnim rješenjima u pogledu odlaganja komunalnog otpada značajno bi se doprinijelo zaštiti životne sredine i stvaranju pretpostavki za opći društveni i privredni razvoj općine Pale ali stvaranju prepoznatljive zajednice za život u skladu sa prirodom.

Tabela 29. Indikatori (uticaja) realizacije strateških ciljeva *⁴

Strateški cilj 1: Kontinuiran i održiv razvoj privrede	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2018.)	Ciljna vrijednost (2027.)
	Prosječna neto plata, KM	721	1100
	Broj poslovnih subjekata	32	50
	Broj zaposlenih ⁵	115	200

⁴ * Oznaka za indirektnu ili direktnu vezu sa indikatorima održivog razvoja (SDG).

⁵ Veza sa SDG -8.1

Strateški cilj 2: Unaprijeđenje kvaliteta života svih kategorija stanovništva	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2018.)	Ciljna vrijednost (2027)
	Broj djece djece obuhvaćen predškolskim obrazovanjem	0	15
	Broj korisnika socijalne pomoći	55	35
	Udio broja stanovnika koji ima pristup kontrolisanoj vodi za piće, %	56%	76%

Strateški cilj 3: Održivo upravljanje prirodnim resursima i zaštita okoliša	Indikator (uticaja)	Polazna vrijednost (2018.)	Ciljna vrijednost (2027)
	Broj divljih deponija ⁶	7	2
	Udio domaćinstava obuhvaćen organizovanim odvozom otpada, %	23,71	50
	Udio stanovnika obuhvaćen sistemom kanalizacije ⁷ , %	0	50

⁶ Veza sa SDG -12.1

⁷ Veza sa SDG -6.1

